

Pārskats par programmām seksuālās vardarbības pret bērnu prevencijā Latvijā

Sagatavoja: Zane Linde-Ozola, Latvijas Universitāte
Augusts, 2019

Saturs

1. Ievads.....	2
2.Situācijas ieskicējums seksuālās vardarbības pret bērnu prevalencē.....	3
3. Tiesiskais un politiskais ietvars bērnu aizsardzībai pret seksuālo vardarbību.....	6
4. Seksuālās vardarbības pret bērnu prevencijas programmu un instrumentu izvērtējums.....	15
4.1. Bērni un jaunieši	15
4.1.1. Izglītības programmas.....	15
Šobrīd spēkā esošas izglītības mācību programmas	15
Izglītības reforma.....	19
4.1.2. Skolu vardarbības novēršanas plāni	20
4.1.3. Valsts, nevalstisko un citu organizāciju prevencijas programmas.....	21
Valsts policijas īstenotais preventīvais darbs.....	22
Centra ‘Dardedze’ Džimbas drošības programma.....	22
Centra ‘Dardedze’ izglītojoša programma ‘Drosme draudzēties’	22
Biedrības ‘Papardes zieds’ izglītības nodarbību cikli 5.-12.klašu skolēniem	23
Biedrības ‘Resursu centrs sievietēm MARTA’ nodarbības jauniešiem.....	23
Latvijas Drošāka interneta centrs (Drossinternets.lv).....	24
Uzvedība.lv	24
4.2. Vecāki	25
Informatīvie resursi vecākiem.....	25
Apmācību programmas vecākiem	26
4.3. Speciālisti.....	27
5. Kopsavilkums.....	29
Atsauces	31

1. Ievads

Šī pārskata mērķis ir izvērtēt seksuālās vardarbības pret bērnu prevencijas jomu Latvijā. Ņemot vērā, ka Latvijā vardarbības prevencija tiek vērtēta kā vājākais vardarbības novēršanas posms^{1,2} un seksuālā vardarbība ir biežāk konstatētais kriminālnoziedzums pret bērnu³, tad prevencijas pilnveidošanai ir kritiska loma seksuālās vardarbības mazināšanai.

Saskaņā ar Bērnu tiesību aizsardzības likumu seksuālā vardarbība tiek definēta kā 'bērna iesaistīšana seksuālās darbībās, ko bērns nesaprot vai kam nevar dot apzinātu piekrišanu'.⁴ Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija kā galvenā valsts uzraugošā institūcija bērnu tiesību aizsardzības jomā šo vardarbības veidu definē plašāk, uzsverot, ka seksuālā vardarbība ietver gan tiešu (piemēram, izvarošana, bērna ķermeņa aizskaršana, seksuāla ekspluatācija), gan netiešu (piemēram, bērna izsekošana, novērošana) seksuālu vardarbību.⁵ Pasaules veselības organizācija norāda, ka seksuāla vardarbība ir jebkura bērna iesaiste seksuālās aktivitātes, kas panākta bez bērna pilnvērtīgas izpratnes un informētas piekrišanas, izmantojot autoritāti, draudus, spēku, manipulāciju. Bērnu seksuāli var izmantot pieaugušais vai citi bērni, kuri ir augstākās varas un autoritātes pozīcijās.⁶

Šis pārskats ir veidots, izmantojot *desk review* pieeju, identificējot, sistematizējot un analizējot publiski pieejamu informāciju par programmām un aktivitātēm seksuālās vardarbības pret bērnu prevencijā Latvijā. Šāda pieeja ļauj iegūt izpratni par noteikto jomu, identificēt tendences un trūkumus vardarbības prevencijā. Šajā pārskatā iegūta informācija par Latvijas situāciju papildus sintezēta ar plašāku pētniecisko un akadēmisko literatūru seksuālās vardarbības pret bērnu novēršanā, tādejādi padziļinot pārskata analīzi.

Šis pārskats vispirms iezīmē seksuālās vardarbības pret bērnu izplatību Latvijā, tad analizē tiesisko un politisko ietvaru bērnu aizsardzībai pret šo vardarbības formu un visbeidzot analizē šobrīd pieejamās prevencijas programmas šīs vardarbības formas novēršanā. Šajā pārskatā iekļautas tādas programmas, kurās seksuālās vardarbības prevencija ir centrālā tēma vai ir daļa no plašāku aktivitāšu kopuma. Šajā gadījumā ar programmu tiek saprastas sistemātiski organizētas aktivitātes konkrēta mērķa sasniegšanai, bet ar prevenciju tiek saprasts process vai prakse riska faktoru samazināšanā (piemēram, zināšanu trūkums) un aizsardzības faktoru stiprināšanā (piemēram, prasmju attīstība).⁷

¹ SAFEGE Baltija. Ģimenes valsts politikas pamatnostādņu 2011. – 2017.gadam ex-post novērtējums. http://www.lm.gov.lv/upload/GIMENE_GALA_formatets_FINAL_PDF.pdf

² Putniņa, A., Skrastiņa, A. Situation analysis of child maltreatment prevention in Latvia. WHO. http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0020/361451/child-maltreatment-prevention-latvia-2018.pdf?ua=1

³ Valsts Policija. Pārskats par nepilngadīgo noziedzības stāvokli, noziedzīgos nodarījumos cietušajiem bērniem un noziedzības novēršanas problēmām 2018.gada 12 mēnešos. 13.-14.lpp. <http://www.vp.gov.lv/?id=305&said=305&rsd=1>

⁴ <https://likumi.lv/doc.php?id=49096>

⁵ http://www.bti.gov.lv/in_site/tools/download.php?file=files/text/M%C4%81jaslapai_sex_vrd.doc

⁶ World Health Organization & International Society for Prevention of Child Abuse and Neglect, 2006. *Preventing child maltreatment: A guide to taking action and generating evidence.* www.who.int/violence_injury_prevention/publications/violence/child_maltreatment/en/index.html

⁷ Wurtele, S.K., 2009. Preventing Sexual Abuse of Children in the Twenty-First Century: Preparing for Challenges and Opportunities, *Journal of Child Sexual Abuse*, 18:1,1-18.

2.Situācijas ieskicējums seksuālās vardarbības pret bērnu prevalencē

Seksuālo vardarbību atklāj visretāk no citiem vardarbības veidiem un lielākā daļa gadījumu vispār netiek ziņoti atbildīgajām institūcijām un līdz ar to netiek atklāti vispār, īpaši pirmsskolas vecuma bērnu vidū.⁸ Neraugoties uz reto ziņošanu un atklāšanu, saskaņā ar Eiropas Padomes datiem Eiropā katrs piektais bērns ir upuris kādai no seksuālās vardarbības veidiem.⁹ Latvijā 2018. gadā sociālo rehabilitāciju seksuālās vardarbības gadījumā saņēma 212 bērni, no kuriem 144 bija meitenes un 66 zēni. Kā attēlots 1.tabulā gandrīz pusē gadījumu bērni piedzīvo seksuālo vardarbību vienlaikus kopā arī citām vardarbības formām. Tāpat meitenes ir biežāk pakļautas seksuālai vardarbībai nekā zēni, kas atspoguļo tendences, kas ziņotas arī citos kontekstos.¹⁰

Tabula 1. Bērnu skaits, kuri saņēmuši sociālo rehabilitāciju seksuālās vardarbības gadījumā 2015.-2018.gadu periodā.

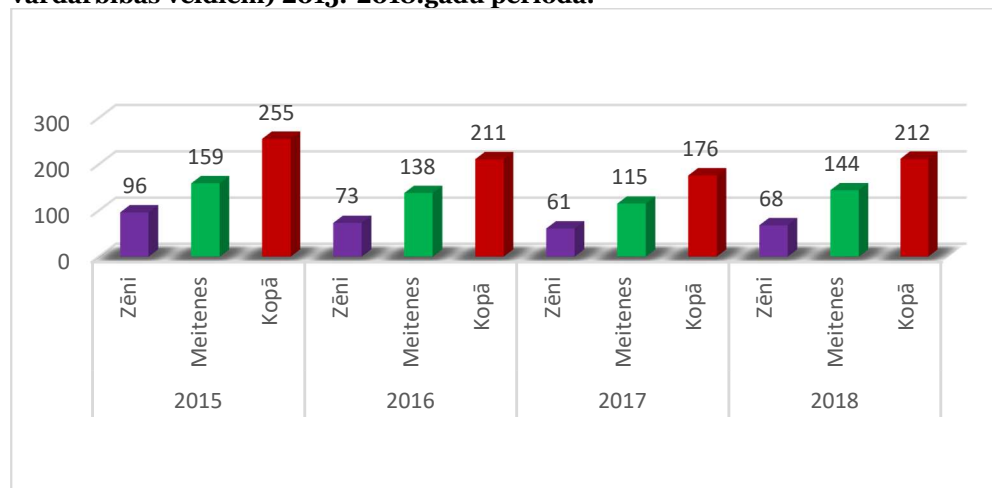
Saņemtā rehabilitācija pēc vardarbības veida	2015			2016			2017			2018		
	Z*	M**	Kopā	Z	M	Kopā	Z	M	Kopā	Z	M	Kopā
Seksuālā vardarbība	48	83	131	37	81	118	34	70	104	35	86	121
Seksuālā vardarbība kombinēti ar citiem vardarbības veidiem	48	76	124	36	57	93	27	45	72	33	58	91
Kopā	96	159	255	73	138	211	61	115	176	68	144	212

* Zēni ** Meitenes

Avoti: Labklājības ministrijas ikgadējie dati 2015, 2016, 2017, 2018.

Aplūkojot 2015.-2018.gadu dinamiku, sociālo rehabilitāciju visvairāk saņēma bērni 2015.gadā, tam sekojot samazinājumam 2016.-2017.gadu periodā, bet 2018.gadā rehabilitāciju saņēmušo bērnu skaits atkal pieauga (attēls 1).

Attēls 1. Bērnu skaits, kuri saņēmuši sociālo rehabilitāciju seksuālās vardarbības gadījumā (ieskaitot tos bērnus, kuri cietuši no seksuālas vardarbības kombinēti ar citiem vardarbības veidiem) 2015.-2018.gadu periodā.

Avoti: Labklājības ministrijas ikgadējie dati 2015, 2016, 2017, 2018.

⁸ Davis, D.W. et al., (2013). Evaluation of an Innovative Tool for Child Sexual Abuse Education, Journal of Child Sexual Abuse, 22:4, 379-397

⁹ https://www.coe.int/t/dg3/children/iing/default_en.asp

¹⁰ Olafson, E. (2011) Child Sexual Abuse: Demography, Impact, and Interventions, Journal of Child & Adolescent Trauma, 4:1, 8-21

2018. gadā tika reģistrēti 229 ar tikumību un dzimumneaizskaramību saistīti kriminālnoziedzumi, kuru rezultātā cietuši bērni. Kā attēlots 2.tabulā, visbiežāk kriminālprocesi tiek uzsākti pēc Krimināllikuma 160. panta par seksuālu vardarbību un 162. panta par pavešanu netiklībā. Atšķirībā no iepriekšējiem gadiem, 2018. gadā strauji pieaudzis ierosināto kriminālprocešu pēc 166.panta par pornogrāfijas demonstrēšanu un pornogrāfiska rakstura materiāla aprites noteikumu pārkāpšanu.

Tabula 2. Ar tikumību un dzimumneaizskaramību (pēc Krimināllikuma panta) saistīto noziedzīgo nodarījumu rezultātā cietušo bērnu skaits 2015.-2018.gadu periodā

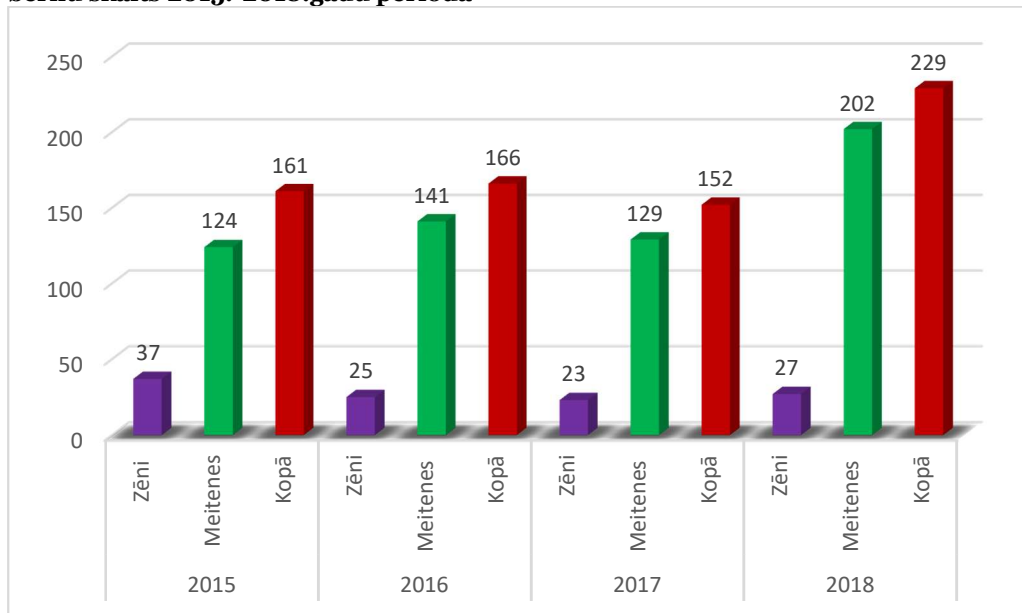
Krimināl-likuma panti	2015			2016			2017			2018		
	Z	M	Kopā	Z	M	Kopā	Z	M	Kopā	Z	M	Kopā
159.p. izvarošana -	3	24	27	0	19	19	0	18	18	0	21	21
160.p. seksuāla vardarbība -	22	35	57	12	36	48	14	46	60	16	63	79
161.p. seksuāla rakstura darbības ar personu, kura nav sasniegusi sešpadsmit gadu vecumu -	2	26	28	2	25	27	1	25	26	2	24	26
162. p. pavešana netiklībā -	4	23	27	10	31	41	7	21	28	5	41	46
162.1.p. pamudināšana iesaistīties seksuālās darbībās -	1	4	5	0	12	12	0	4	4	2	20	22
164.p. personas iesaistīšana prostitūcijā un prostitūcijas izmantošana -	0	2	2	0	0	0	1	2	3	0	1	1
165 ¹ .p. personas nosūtīšana seksuālai izmantošanai -	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
166.p. pornogrāfiska priekšnesuma demonstrēšanas, intīma rakstura izklāides ierobežošanas un pornogrāfiska rakstura materiāla aprites noteikumu pārkāpšana -	5	10	15	1	18	19	0	13	13	2	32	34

Kopā	37	124	161	25	141	166	23	129	152	27	202	229
-------------	----	-----	------------	----	-----	------------	----	-----	------------	----	-----	------------

Avoti: Valsts Policijas ikgadējie dati 2015, 2016, 2017, 2018.

Aplūkotajā laika periodā reģistrētie ar tikumības un dzimumneaizskaramības saistītie kriminālnoziedzumi pret bērnu ir pieauguši, izņemot 2017. gadā, kad šo noziedzumu veids nedaudz samazinājies, bet 2018. gadā strauji pieaudzis. Šajos noziedzumos visvairāk cieš meitenes (attēls 2).

Attēls 2. Noziedzīgo nodarījumu tikumības un dzimumneaizskaramības jomā cietušo bērnu skaits 2015.-2018.gadu periodā

Avoti: Valsts Policijas ikgadējie dati 2015, 2016, 2017, 2018.

Kā norādīts Valsts policijas gada pārskatā 2018. gadā visbiežāk bērni cietuši no noziedzīgiem nodarījumiem pret tikumību un dzimumneaizskaramību (43% gadījumu).¹¹ Šī Latvijas tendence varētu būt saistīta ar faktu, ka Krimināllikumā pārējās vardarbības formas (fiziska, emocionāla, pamešana novārtā) tiek saistītas tikai ar vienu likuma pantu (174. pants par cietsirdību un vardarbību pret nepilngadīgo). Turklāt šīs vardarbības formas ir iekļautas arī citviet - Administratīvo pārkāpumu kodeksā (172.² pantā par fizisku un emocionālu vardarbību pret bērnu; 172.⁴ pantā par bērna atstāšana bez uzraudzības; 173. pantā par bērna aprūpes pienākumu nepildīšanu).¹²

¹¹ Valsts policijas pārskats par nepilngadīgo noziedzības stāvokli, noziedzīgos nodarījumos cietušajiem bērniem un noziedzības novēršanas problēmām 2018.gada 12 mēnešos. 13.-14.lpp <http://www.vp.gov.lv/?id=305&said=305&rsd=1>

¹² Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss: Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/doc.php?id=89648>

3. Tiesiskais un politiskais ietvars bērnu aizsardzībai pret seksuālo vardarbību

Šī sadaļa aplūko tiesisko un politisko ietvaru bērnu aizsardzībai pret seksuālo vardarbību. Šajā sadaļā iekļauti tikai tādi politikas plānošanas dokumenti, kas šobrīd ir spēkā esoši un attiecināmi uz seksuālās vardarbības pret bērnu prevenciju.¹³

Latvijā ir saistoši vairāki starptautiskie tiesību akti, kas paredz bērnu aizsardzību pret seksuālo vardarbību. Viens no tiem ir **Konvencijas par bērna tiesībām pievienotais 2000. gada Fakultatīvais protokols par bērnu tirdzniecību, bērnu prostitūciju un bērnu pornogrāfiju**.¹⁴ Protokols iekļauj veicamos nacionālos un starpvalstu tiesvedības pasākumus attiecībā uz bērnu tirdzniecību, kas ietver (1) bērna piedāvāšanu, nodošanu vai pieņemšanu ar jebkādiem līdzekļiem (bērna seksuālai izmantošanai; bērna orgānu nodošanai peļņas nolūkā; bērna iesaistīšanai piespiedu darbā) un (2) bērna piedāvāšana, iegūšana, iepirkšana vai sagādāšana bērnu prostitūcijai (t.sk. bērnu pornogrāfijas izgatavošana, izplatīšana, popularizēšana, imports, eksports, piedāvāšana, pārdošana vai glabāšana). Protokolā minēta arī informācija par preventīviem pasākumiem:

[d]alībvalstis pieņem vai nostiprina, īsteno un popularizē normatīvos aktus, administratīvos pasākumus, sociālās politikas un programmas, lai novērstu šajā Protokolā minētos noziedzīgos nodarījumus. Īpaša uzmanība ir pievēršama to bērnu aizsardzībai, kuri ir īpaši neaizsargāti pret šādām darbībām. (Protokola 9.panta 1.punkts)

Pie preventīviem pasākumiem uzsvērti sabiedrības un īpaši bērnu informēšana un izglītošana par šiem noziedzīgajiem nodarījumiem. Latvijā Protokolā paredzēto saistību izpildi koordinē Iekšlietu ministrija.

Otrs starptautiskais dokuments ir **Eiropas Padomes Konvencija par bērnu aizsardzību pret seksuālu izmantošanu un seksuālu vardarbību** (pazīstama kā Lansarotes konvencija),¹⁵ kas tiek uzskatīta par augstāko starptautisko standartu bērnu aizsardzībai pret seksuālo vardarbību un izmantošanu. Lansarotes konvencijas mērķi ir:

- a) nepieļaut un apkarot bērnu seksuālu izmantošanu un seksuālu vardarbību pret bērniem;
 - b) aizsargāt to bērnu tiesības, kuri cietuši no seksuālas izmantošanas un seksuālas vardarbības;
 - c) veicināt sadarbību valstī un starptautisko sadarbību pret bērnu seksuālu izmantošanu un seksuālu vardarbību pret bērniem.
- (Konvencijas 1.pants)

¹³ Plašāka vardarbības pret bērnu politikas analīze Latvijas kontekstā lūdzu skatīt Putniņa, A., Skrastiņa, A (2018). Situation analysis of child maltreatment prevention in Latvia; globālā līmenī: WHO (2014). Global status report on violence prevention https://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/status_report/2014/en/

¹⁴ Par Konvencijas par bērna tiesībām papildu protokolu par tirdzniecību ar bērniem, bērna prostitūciju un bērna pornogrāfiju. <https://likumi.lv/doc.php?id=127665>

¹⁵ Par Eiropas Padomes Konvenciju par bērnu aizsardzību pret seksuālu izmantošanu un seksuālu vardarbību. <https://likumi.lv/doc.php?id=267200>

Konvencija vērsta uz preventīviem, aizsardzības un krimināltiesību aspektiem cīņai pret visu formu seksuālo vardarbību pret bērniem. Attiecībā uz preventīviem pasākumiem konvencijā definēti pasākumi vairākām mērķgrupām: speciālistiem, bērniem un viņu vecākiem, potenciāliem varmākām un plašākai sabiedrībai (apkopojums pieejams 3.tabulā).

Tabula 3. Apkopojums par Lansarotes konvencijā definētajiem preventīvajiem pasākumiem un to mērķgrupām.

Mērķgrupa	Konven- cijas pants	Preventīvais pasākums
Ar bērniem strādājošas personas (regulāra saskare ar bērniem izglītības (t.sk. sporta, kultūras un brīvā laika jomās), veselības, sociālās aizsardzības, tiesību un tiesību aizsardzības jomās)	5.pants; 12.panta 1.punkts	☐ Nodrošināt atbilstošas zināšanas par bērnu aizsardzību un tiesībām. ☐ Nodrošināt atbilstošas zināšanas par bērnu seksuālo izmantošanu un seksuālo vardarbību pret bērniem, par veidiem, kā to noteikt. ☐ Nodrošināt, ka valsts noteiktie konfidencialitātes nosacījumi atsevišķu profesiju pārstāvjiem, kuriem ir jāstrādā saskarē ar bērniem, nekavē šos darbiniekus ziņot dienestiem, kuri ir atbildīgi par bērnu aizsardzību, par jebkuru situāciju, saistībā ar kuru viņiem ir pamatotas aizdomas, ka bērns ir cietis no seksuālas izmantošanas vai seksuālas vardarbības. ☐ Nodrošināt, ka uz profesijām, kurās ir regulāra saskare ar bērniem, nepretendē personas, kas atzītas par vainīgām bērnu seksuālā izmantošanā vai seksuālā vardarbībā pret bērniem.
Pamatskolas un vidusskolas vecuma bērni un viņu vecāki	6.pants; 9.pants 1.punkts	☐ Nodrošināt, ka bērni, apgūstot pamatskolas un vidusskolas izglītību, saņem informāciju par seksuālās izmantošanas un seksuālās vardarbības risku, kā arī par sevis pasargāšanas veidiem, kas pielāgoti viņu attīstības posmam. ☐ Šī informācija jāsniedz sadarbībā ar vecākiem, informējot par seksualitāti un pievēršot īpašu uzmanību riska situācijām, sevišķi tām, kurās iesaistīta jauno informācijas un komunikācijas tehnoloģiju izmantošana. ☐ Veicināt bērnu iesaisti atbilstoši viņu attīstības posmam valsts politikas, programmu un citu ierosinājumu izstrādē un īstenošanā, ko veic, lai cīnītos ar bērnu seksuālo izmantošanu un seksuālo vardarbību pret bērniem.
Potenciālie varmākas	7.pants	☐ Nodrošināt tām personām, kuras baidās no tā, ka tās varētu izdarīt kādu no noteiktajiem nodarījumiem, attiecīgā gadījumā ir pieejamas efektīvas iesaistīšanās programmas vai pasākumi, kas paredzēti, lai izvērtētu un novērstu nodarījuma izdarīšanas risku.
Plašāka sabiedrība	8.pants; 9.pants 2.- 4.punkts	☐ Nodrošināt plašai sabiedrībai paredzētas informatīvās kampaņas, kurās informē par bērnu seksuālo izmantošanu un seksuālo vardarbību pret bērniem, un par veicamajiem preventīvajiem pasākumiem. ☐ Nodrošināt nepieciešamos pasākumus, lai atturētu vai aizliegto izplatīt tādus materiālus, kas reklamē šajā konvencijā noteikto nodarījumu izdarīšanu. ☐ Veicināt privāto sektoru, īpaši informācijas un komunikācijas tehnoloģiju sektoru, tūrisma un ceļojumu nozari un banku un finanšu sektoru, kā arī

		<p>pilsonisko sabiedrību piedalīties politikas izstrādē un īstenošanā, lai nepieļautu bērnu seksuālo izmantošanu un seksuālo vardarbību pret bērniem un īstenotu iekšējos tiesību aktus, izmantojot pašregulāciju vai līdzreglamentāciju.</p> <ul style="list-style-type: none"> ❑ Veicināt plašsaziņas līdzekļus sniegt atbilstošu informāciju par visiem bērnu seksuālās izmantošanas un seksuālās vardarbības pret bērniem aspektiem. ❑ Veicināt finansēt, tostarp ar konkrētā gadījumā izveidotu fondu palīdzību, projektus un programmas, ko realizē pilsoniskā sabiedrība, lai nepieļautu bērnu seksuālo izmantošanu un seksuālo vardarbību pret tiem un lai bērnus no tām aizsargātu.
--	--	--

Avots: Par Eiropas Padomes Konvenciju par bērnu aizsardzību pret seksuālu izmantošanu un seksuālu vardarbību. <https://likumi.lv/doc.php?id=267200>

Analizējot konvencijā definētos preventīvos pasākumus, ir daļēji ievērota ekoloģiskā pieeja, kas balstīta pārliecībā, ka efektīva seksuālās vardarbības pret bērnu novēršana iespējama tikai tad, kad visi sabiedrības līmeņi (individuālais, savstarpējo attiecību, kopienas un sabiedrības) daļa atbildību par vardarbības novēršanu^{16,17,18,19}. Šīs konvencijas pasākumi ietver preventīvās intervences individuālā līmenī (piemēram, zināšanu un prasmju uzlabošana speciālistiem, bērniem) un sabiedrības (konvencijas saistību izpilde pieprasa valsts rīcībpolitikas un tiesību aktu pilnveidi, mediju iesaiste, sabiedriskās kampaņas). Saskaņā ar literatūru vecāku loma šīs vardarbības formas prevencijā ir bijusi margināla (savstarpējo attiecību līmenis ekoloģiskajā pieejā).²⁰ Šī tendence atspoguļojas arī konvencijā definētajos preventīvajos pasākumos, kur vecāku mērķgrupai preventīvie pasākumi ir definēti minimālā līmenī. Tāpat konvencijā mazāka uzmanība ir pievērsta kopienas līmenim. Preventīvais darbs kopienas līmenī ļauj modificēt konkrēto vidi, kurā seksuālā vardarbība pret bērnu notiek. Kopienas līmeņa preventīvais darbs var ietvert tādus pasākumus kā kopienas tīklu un partnerību stiprināšana vai kopienas līmeņa izglītošanas pasākumi, kas veicinātu veselīgus uzvedības un attiecību modeļus un mestu izaicinājumu kultūras normām, kas atbalsta seksuālu vardarbību.²¹

Latvijas kontekstā konvencijas saistību izpildē atbildība ir sadalīta starp piecām ministrijām (Labklājības, Veselības, Izglītības un zinātnes, Tieslietu un Iekšlietu ministrijām). Attiecībā uz prevencijas darbu, atbildība ir deleģēta Labklājības, Veselības, Izglītības un zinātnes ministrijām. Neviena no ministrijām nav norādītā kā koordinējošā iestāde šīs konvencijas saistību izpildē. Vairāki vardarbības novēršanas politikas izvērtējumi^{22,23} parādījuši, ka Latvijā vardarbības novēršanas rīcībpolitikas progresu būtiski ir ietekmējusi koordinējošas institūcijas trūkums šī politikas virziena

¹⁶ Kemshall, H., Moulden, H.M. (2017) Communicating about child sexual abuse with the public: learning the lessons from public awareness campaigns, *Journal of Sexual Aggression*, 23:2, 124-138

¹⁷ Kenny, M.C., Wurtele, S.K. (2012) Preventing Childhood Sexual Abuse: An Ecological Approach, *Journal of Child Sexual Abuse*, 21:4, 361-367

¹⁸ Zeuthen, K., Hagelskjær, M. (2013) Prevention of Child Sexual Abuse: Analysis and Discussion of the Field, *Journal of Child Sexual Abuse*, 22:6, 742-760

¹⁹ Whitaker, D.J., et al. (2008) Risk factors for the perpetration of child sexual abuse: A review and meta-analysis. *Child abuse & neglect*, 32:5: 529-548

²⁰ Zeuthen, K., Hagelskjær, M. (2013) Prevention of Child Sexual Abuse: Analysis and Discussion of the Field, *Journal of Child Sexual Abuse*, 22:6, 742-760

²¹ Kemshall, H., Moulden, H.M. (2017) Communicating about child sexual abuse with the public: learning the lessons from public awareness campaigns, *Journal of Sexual Aggression*, 23:2, 124-138

²² SAFECE Baltija. Ģimenes valsts politikas pamatnostādņu 2011. – 2017.gadam ex-post novērtējums. http://www.lm.gov.lv/upload/GIMENE_GALA_formatets_FINAL_PDF.pdf

²³ Putniņa A, Linde Z. (2011) Mazu bērnu tiesību aizsardzības situācijas izvērtējums. Rīga: Centrs 'Dardedze'. http://www.centrsdardedze.lv/data/kampanas/Zinojums_NodibDardedze_Apr2012.pdf

īstenošanā. Šīs konvencijas kontekstā, nav skaidrs, kā atbildība par preventīvo uzdevumu izpildi tiks sadalīta starp minētajām trim ministrijām.

Latvijā šobrīd nav vienotas vardarbības pret bērnu novēršanas politikas, tā ir sadrumstalota starp vairākām ministrijām. Vardarbības definējums, pieeja, izmantotie politiskie instrumenti atšķiras starp ministrijām.²⁴ Ņemot vērā Konvencijas deleģējumu minētajām piecām ministrijām, turpmāk tekstā analizēts, kā Labklājības, Veselības, Izglītības un zinātnes, Tieslietu un Iekšlietu ministrija veido rīcībpolitiku bērnu aizsardzībai pret seksuālo vardarbību.

Labklājības ministrija līdz šim ir bijusi vadošā ministrija vardarbības novēršanas ģimenē, tajā skaitā seksuālas vardarbības pret bērnu, rīcībpolitikas plānošanā un īstenošanā. Šobrīd ministrijai nav spēkā neviens vidēja vai ilgtermiņa politikas plānošanas dokuments vardarbības pret bērnu novēršanā. Vardarbības novēršanas jomā ir pieejama īstermiņa **valsts programma bērnu un ģimeņu situācijas uzlabošanai**.²⁵ Programmas mērķi un uzdevumi tiek apstiprināti katru gadu ar salīdzinoši īsu izpildes termiņu (10 mēneši no apstiprināšanas brīža). Kā norādīts nesekmīgajā politikas analizē, šo konkrēto programmas virzienu izvēle nav pamatota, turklāt nav savstarpēji saskaņota, bet drīzāk programmas mērķi un uzdevumi definēti reaģējot uz ārējiem spiedieniem, iespējām un aktualitātēm. Turklāt programmai nav attīstīti efektivitātes un ietekmes mērīšanas rādītāji.²⁶

2019. gada programma lielākoties vērsta uz atbalsta sniegšanu adoptētājiem, audžuģimenēm, aizbildņiem, viesģimenēm. Tāpat programma ietver atbalsta sniegšanu krīzes situācijās; speciālistu, kuri nodarbojas ar bērnu tiesību īstenošanu, zināšanu uzlabošanu; vardarbības pret bērnu gadījumu mazināšanos. Šajā programmā specifiski pasākumi attiecībā uz bērnu aizsardzību pret seksuālu vardarbību nav iekļauti. Šis vardarbības veids ir tikai margināli pieminēts plānoto atbalsta pasākumu speciālistiem vienaudžu vardarbības mazināšanai ietvaros. Tajā paredzēts, ka tiks izstrādāta *“daudzpakāpju sistēmisks instruments – spēle fiziskās un emocionālās vardarbības mazināšanai izglītības iestādē.”*(9.lp) Spēle un metodiskais materiāls paredzēts gadījumos, kad vardarbība notikusi un šis instruments iecerēts kā palīgs gadījuma risināšanā. Jāatzīmē, ka seksuāla vardarbība ir tikai pieminēta kā viens no iespējamiem vardarbības veidiem, taču šis pasākums ir specifiski vērsts uz fiziskās un emocionālās vardarbības novēršanu izglītības iestādē.

Veselības ministrijas izstrādātajās **Sabiedrības veselības pamatnostādnes 2014.-2020. gadam**²⁷ tiek paredzētas vairākas aktivitātes vardarbības novēršanā. Lai arī seksuālā vardarbība pret bērnu netiek izdalīta kā atsevišķa tēma, tomēr šī tēma potenciāli var tikt iekļauta tādos pasākumos kā vecāku informēšanu par bērnu drošību un traumatismu, veselības aprūpes speciālistu izglītības aktivitāšu un starpinstitucionālās sadarbības turpmākā plānošanā vardarbības novēršanā. Jāpiemin, ka pēdējie divi pasākumi ietver tikai plānošanas posmu (nevis, piemēram, arī to īstenošanu) šo pamatnostādņu ietvaros.

Izglītības un zinātnes ministrijas izstrādātajās **Izglītības attīstības pamatnostādnes 2014.-2020.gadam**²⁸ vardarbības novēršana, nespecificējot vardarbības veidus un novēršanas pasākumus, tiek paredzēta vienā no plānotajiem

²⁴ Putniņa, A., Skrastiņa, A. Situation analysis of child maltreatment prevention in Latvia. WHO.

²⁵ http://212.70.163.244/upload/Valsts_programma.pdf

²⁶ Vardarbības novēršanas politika Latvijā. Analītisks pārskats. Projekts „Stiprinot ģimenes, kopienas un attiecības: antropoloģiska pieeja vardarbības izpētē”. [Nepublicēti dati].

²⁷ <http://polsis.mk.gov.lv/documents/4965>

²⁸ <https://m.likumi.lv/doc.php?id=266406>

pasākumiem pedagogu profesionālās kapacitātes paaugstināšanas ietvaros, kur tiek paredzēts atbalsts jauniešiem pirmsskolas, pamatskolas un vidusskolas pedagogiem kompetenču pilnveidē vairākās jomās, tajā skaitā “vardarbības problemātikas risināšanā”. Ministrijas izstrādātajā **Jaunatnes politikas īstenošanas plānā 2016.–2020. gadam**²⁹ vispārēja vardarbības novēršana pieminēta vienā no plānotajiem pasākumiem pašvaldības darbinieku profesionālās pilnveides darbam ar jaunatni ietvaros. Paredzēts apmācīt jaunatnes speciālistus par dažādām jaunatnes politikas aktualitātēm, tajā skaitā “vardarbību (emocionālo un fizisko) jauniešu vidū”. Seksuālā vardarbība nav specifiski izdalīta šī pasākuma īstenošanā.

Iekšlietu ministrijas izstrādātajās Bērnu noziedzības un bērnu aizsardzības pret noziedzīgu nodarījumu politikas pamatnostādnes 2013.-2019.gadam³⁰ noteikts politikas apakšmērķis:

Bērniem atbilstošas vides radīšana saskaņā ar starptautiskajiem tiesību aktiem, rekomendācijām un ieteikumiem, aizsargājot bērnus no veselības un dzīvības apdraudējuma, panākot noziedzīgajos nodarījumos cietušo bērnu skaita samazināšanu. (Pamatnostādnes, 41.lpp)

Šajā dokumentā seksuālā vardarbība tiek minēta kā būtisks bērnu drošības apdraudējums, taču attiecībā uz preventīviem pasākumiem bērnu aizsardzībai pret seksuālo vardarbību izdalīts tikai viens uzdevums – zināšanu pilnveide ārpusģimenes aprūpes un internātskolu speciālistiem par seksuālās vardarbības identificēšanu un novēršanu. Informatīvajā ziņojumā par šo pamatnostādņu īstenošanas vidusposma (2013.–2015.gadā) novērtējumu³¹ šī pasākuma izpildes progress netiek pieminēts.

Tieslietu ministrija ir izstrādājusi **Plānu nepilngadīgo aizsardzībai no noziedzīgiem nodarījumiem pret tikumību un dzimumneaizskaramību 2018.-2021.gadam**.³² Šis ir visaptverošākais uz seksuālās vardarbības pret bērnu novēršanu tieši vērstais politikas plānošanas dokuments Latvijā. Plāns paredz rīcības soļus dzimumnoziegumu pret nepilngadīgajiem novēršanā, tajā skaitā institūciju rīcības mehānismus gadījumos, kad pastāv aizdomas par iespējamu vardarbību pret bērnu. Šis Plāns arī skata Lansarotes konvencijas saistību izpildi. Šobrīd Tieslietu ministriju var uzskatīt par seksuālās vardarbības pret bērnu novēršanas politikas aktīvāko ministriju. Plāna īstenošanai tiek plānots 1 737 757 eiro finansējums. Plāna finansējums tiek paredzēts no Tieslietu, Iekšlietu, Labklājības un Veselības ministriju budžetiem, Labklājības ministrijai veidojot lielāko daļu no šī plāna finansējuma (940 875 eiro), bet Veselības ministrijai – vismazāko (2380 eiro). Saskaņā ar plāna IV.sadaļu Izglītības un zinātnes ministrija šī plāna finansēšanā nepiedalās.

Plānam ir trīs rīcības virzieni, organizēti primārajos (pasākumi, kas vērsti uz sabiedrību kopumā), sekundārajos (pasākumi, kas vērsti uz augsta vardarbības riska mērķgrupām) un terciārajos pasākumi, kas vērsti uz cietušajiem bērniem un varmākām) preventijas pasākumos. Šie preventijas līmeņi ir balstīti sabiedrības veselības pieejā, kas ir otra biežāk izmantotā pieeja seksuālās vardarbības pret bērnu preventijas īstenošanā. Šī pieeja ir līdzīga ekoloģiskajam modelim vardarbības novēršanā.³³ Šīs rīcībpolitikas īstenošanā kā mērķgrupas ir izdalītas: bērni; vecāki;

²⁹ http://tap.mk.gov.lv/doc/2016_04/IZMpl_Jaunatne_150216.2905.docx

³⁰ Par Bērnu noziedzības novēršanas un bērnu aizsardzības pret noziedzīgu nodarījumu pamatnostādņēm 2013.-2019.gadam. <https://likumi.lv/doc.php?id=259219>

³¹ Informatīvais ziņojums. “Bērnu noziedzības novēršanas un bērnu aizsardzības pret noziedzīgu nodarījumu pamatnostādņu 2013.–2019.gadam īstenošanas vidusposma (2013.–2015.gadā) novērtējums” http://tap.mk.gov.lv/doc/2016_06/IeMinf_zin_270616.617.doc

³² http://tap.mk.gov.lv/doc/2018_08/TMPL_160818_dzimumnoz.858.doc

³³ Kenny, M.C., Wurtele, S.K. (2012) Preventing Childhood Sexual Abuse: An Ecological Approach, Journal of Child Sexual Abuse, 21:4, 361-367

speciālisti, kas strādā ar bērniem; speciālisti, kas strādā ar dzimumnoziedzniekiem; potenciālie un esošie varmākas, plašāka sabiedrība. Plāna izpildes koordinācijai tiks izveidota plāna izpildē iesaistīto institūciju uzraudzības komiteja.

Plāns paredz, ka īstenotās **primārās prevencijas** rezultātā līdz 2021. gadam visas sabiedrības grupas būs informētas un spēs atpazīt dzimumnozieguma pret nepilngadīgo risku, zinās, kā rīkoties šāda nozieguma gadījumā, piemēram, tiek plānots, ka visi pirmsskolas un sākumskolas vecuma bērni vismaz vienu reizi būs apmācīti seksuālās vardarbības atpazīšanā un rīcībā. 4.tabula apkopo prevencijas pasākumu kopumu šajā prevencijas līmenī. Attiecībā uz bērnu mērķauditoriju tiek turpināti ikgadējie informēšanas un apmācības pasākumi, jauni netiek plānoti. Vecāku mērķgrupai paredzētas Bērnu un pusaudžu uzticības tālruņa 116111 informācijas kampaņas. Uzticības tālruņa kapacitātes stiprināšanai identificēts nepieciešams finansējums, bet bez finansēšanas saņemšanas garantijas. Šajā prevencijas virzienā tiek plānotas apmācības dažādiem valsts iestāžu darbiniekiem, kas strādā ar bērniem. Speciālistiem (piemēram, psihologi, psihoterapeiti), kuri var nonākt saskarsmē ar potenciāliem varmākām tiek paredzēts izstrādāt bukletu par pieejamo intervences atbalstu. Tiek plānotas arī sabiedrības informēšanas kampaņas. Šī prevencijas virziena ietvaros tiks izvērtēts arī Nepilngadīgo personu atbalsta informācijas sistēmas kvalitāte un izvērtēta iespēja paplašināt informācijas apmaiņu starp veselības un sociālās aprūpes speciālistiem, apsverot grozījumus Pacientu tiesību likumā.

Tabula 4. Plāna primārās prevencijas (pasākumi, kas vērsti uz sabiedrību kopumā) apkopojums

Mērķgrupa	Plānotais pasākums	Finansējums
Bērni	Bērnu un pusaudžu uzticības tālruņa 116111 informatīvās kampaņas Izglītojoši pasākumi bērniem par vardarbības atpazīšanu	Esošā finansējuma ietvaros
	Apmācības skolās bērniem par vardarbības riskiem, atpazīšanu, rīcību	
Vecāki	Bērnu un pusaudžu uzticības tālruņa 116111 informatīvās kampaņas vecākiem un ģimenes locekļiem	150 000 eiro*
Speciālisti	Izstrādāta un aprobēta profesionālās kvalifikācijas pilnveides izglītības programma un apmācību metodoloģija speciālistiem bērnu tiesību aizsardzības jomās	511 691 eiro**
	Pilnveidotas Valsts policijas koledžas izglītības programmas par seksuālās vardarbības riskiem, atpazīšanu, rīcību	Esošā finansējuma ietvaros
	Apmācības: <ul style="list-style-type: none"> ☐ Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes speciālistiem ☐ Valsts robežsardzes speciālistiem ☐ Bāriņtiesu priekšsēdētājiem un darbiniekiem ☐ Izglītības iestāžu pedagogiem 	17 700 eiro Esošā finansējuma ietvaros
	Speciālistu, kas strādā ar dzimumnoziedzniekiem vai personām, kuras baidās, ka varētu izdarīt dzimumnoziegumu pret nepilngadīgo, informēšana par klientam pieejamo palīdzību	1 120 eiro/ esošā finansējuma ietvaros
	Izvērtēts Nepilngadīgo personu atbalsta informācijas sistēmas efektivitāte un konstatētas risināmās problēmas	Esošā finansējuma ietvaros
	Izvērtētas iespējas izstrādāt grozījumus Pacientu tiesību likumā, kas ļautu sociālajiem dienestiem tiesības pieprasīt informāciju par bērna tiesību pārkāpumiem	Esošā finansējuma ietvaros
Sabiedrība	Sabiedrības izglītošanas pasākumi un informēšanas kampaņas	57 467 eiro

* nepieciešamais finansējums ** identificēts finansējums

Plāns paredz, ka īstenotās **sekundārās prevencijas** rezultātā līdz 2021. gadam ir izveidota sistēma, kuras ietvaros augsta riska mērķgrupas ir informētas par palīdzības saņemšanu. Piemēram, tiek sagaidīts, ka visi speciālisti, kas strādā ar augsta riska bērnu grupu, ir apmācīti darbam ar attiecīgo mērķgrupu. Sekundārās prevencijas pasākumu apkopojums atspoguļots 5. tabulā. Šajā prevencijas virzienā tiek identificētas divas augsta riska bērnu mērķgrupas – bērni krīzes situācijā un bēgļu krīzes skartie bērni. Abām riska grupām tiek plānots uzticības tālruņa sniegtais atbalsts konsultāciju veidā. Tāpat uzticības tālruņa sniegtais konsultatīvais atbalsts tiek plānots vecākiem un ģimenes locekļiem, kuriem ir aizdomas par iespējamo seksuālo vardarbību pret bērnu. Nepieciešamais finansējums minēto pasākumu īstenošanai ir identificēts, bet bez saņemšanas garantijas. Speciālistiem, kas strādā ar augsta riska bērnu grupām, tiek plānota iestāžu sadarbības uzlabošana darbam ar bēgļu krīzes skartajiem bērniem un tiks turpināts veikt seksuālās vardarbības risku identificēšanu Valsts sociālās aprūpes centros. Potenciālajiem varmākām tiks izveidots buklets ar informāciju par iespējamās palīdzības saņemšanu un paredzēts, ka katru gadu vismaz 2 potenciālie varmākas saņems psihoterapeitisku un psiholoģisku palīdzību. Šī prevencijas virziena finansēšanā vienīgais skaidri identificējamais finansējums (4000 eiro) ir 2018. gadā paredzētai starptautiskajai konferencei par darbu ar seksuālajām varmākām.

Tabula 5. Plāna sekundārās prevencijas (pasākumi, kas vērsti uz augsta vardarbības riska mērķgrupām) apkopojums

Mērķgrupa	Plānotais pasākums	Finansējums
Bērni:		
(1) Bērni krīzes situācijās	Bērnu un pusaudžu uzticības tālruņa 116111 sniegtās psiholoģiskās konsultācijas	Esošā finansējuma ietvaros
(2) Bēgļu krīzes skartie bērni	Bērnu un pusaudžu uzticības tālruņa 116111 sniegtās psiholoģiskās konsultācijas. Informācija par uzticības tālruni uzlīmju, plakātu un bukletu veidā	56 497 eiro ikgadēji
Vecāki (un ģimenes locekļi) krīzes situācijā	Bērnu un pusaudžu uzticības tālruņa 116111 sniegtās konsultācijas vecākiem un citiem ģimenes locekļiem par ieteicamo rīcību aizdomu gadījumā par dzimumnoziegumu pret nepilngadīgo	18665,57 eiro ikgadēji
Potenciālie varmākas	Informatīvs buklets par pieejamo atbalstu Psihoterapeitiska un psiholoģiska palīdzība, lai novērstu dzimumnoziegumu pret nepilngadīgo	420 eiro Esošā finansējuma ietvaros
Speciālisti, kas strādā ar augsta riska bērnu grupām	Pilnveidota patvēruma procedūrā iesaistīto institūciju sadarbības kārtība, lai aizsargātu bēgļu krīzes skartos bērnus pret iespējamu seksuālu vardarbību. Veikta iespējamo seksuālās vardarbības risku identificēšana Valsts sociālās aprūpes centros	Esošā finansējuma ietvaros Esošā finansējuma ietvaros
	Dažādi informatīvie pasākumi par darbu ar personām, kuras izdarījušas noziedzīgus nodarījumus pret tikumību un dzimumneaizskaramību	4 000 eiro 30 297 eiro

Izvērtējot sekundārās prevencijas pasākumu plānu, identificētas vairākas augsta riska mērķgrupas seksuālās vardarbības pret bērnu novēršanā. Riska grupa 'bērni krīzes situācijā' šīs prevencijas pasākumu ietvaros tiek identificēts kā bērni, kuri paši aktīvi vēršas pēc palīdzības. Tomēr nepieciešams mērķtiecīgāks darbs ar skaidri identificētām riska grupām. Pierādījumi rāda, ka bērni ar īpašām vajadzībām ir

pakļauti augstam seksuālās vardarbības riskam, līdz ar to būtu nepieciešama augstam seksuālās vardarbības riskam pakļauto bērnu apmācība.³⁴

Plāns paredz, ka īstenotās **terciārās prevencijas** rezultātā līdz 2021. gadam ir izveidota stabila atbalsta sniegšanas sistēma bērniem, kas cietuši no seksuālās vardarbības un sodītām varmākām ir iespēja piemērot preventīvus piespiedu līdzekļus pēc soda izciešanas beigām. 6.tabula apkopo pasākumu kopumu šajā prevencijas līmenī. Cietušajiem bērniem tiek plānots uzlabot izmeklēšanas procesu un izvērtēt šobrīd pieejamo rehabilitācijas sistēmu, savukārt varmākām tiek paredzēts pilnveidot atbalsta un kontroles pasākumus soda izciešanas un periodā pēc apcietinājuma. Speciālistiem, kas strādā ar varmākām, tiek plānotas dažādās apmācības (kopumā 8) un dažādi pasākumi darba ar varmākām kvalitātes uzlabošanai (kopumā 9).

Tabula 6. Plāna terciārās prevencijas (pasākumi, kas vērsti uz cietušajiem bērniem un varmākām) apkopojums

Mērķgrupa	Plānotais pasākums	Finansējums
Cietušie bērni	Izveidotas speciālas nopratināšanas telpas Valsts policijas iecirkņos	Esošā finansējuma ietvaros/ 453 188 eiro
	Izveidots starpinstitucionālās sadarbības modelis, izmantojot 'Bērna mājas' modeli balstītus standartus bērnu, kuri cietuši no seksuālās vardarbības intervēšanai	Nav norādīts
	Veikts pētījums par cietušo bērnu atbalsta sistēmas izvērtējumu un pilnveidi	Nav norādīts
Varmākas	Sodu politikas pilnveidošana, ieviešot preventīvus piespiedu līdzekļus bīstamajiem likumpārkāpējiem	1 328 eiro
	Atbalsta/kontroles pasākumi sodu izcietušiem seksuālajām varmākām	39 000 eiro
	Nodrošināta informācija varmākām par pieejamiem pasākumiem ar mērķi novērst un mazināt atkārtotu seksuāla rakstura nodarījumu pret bērniem risku	Esošā finansējuma ietvaros
	Speciālu nodaļu izveide brīvības atņemšanas soda izciešanai	10 684 eiro
	Vardarbīgo un dzimumnoziedznieku ģimenēm paredzētas programmas īstenošana	15 000 eiro
Speciālisti, kas strādā ar varmākām	Dažādas Valsts probācijas dienesta darbinieku apmācības (6)	Dažādi fin.avoti (esošā finansējuma ietvaros, identificēts finansējums, vēl nepieciešams finansējums)
	Valsts probācijas dienesta un Ieslodzījumu vietu pārvaldes darbinieku profesionālās noturības stiprināšana un profesionālās pilnveides pasākumi (2)	
	Dažādi Valsts probācijas dienesta pasākumi darba ar varmāku uzlabošanai (9)	

Izvērtējot terciārās prevencijas pasākumu plānu, lielākā daļa pasākumu veltīti darba pilnveidei ar varmāku. Piemēram, plāna īstenošanas laikā cietušajiem bērniem netiek plānots nodrošināt uzlabotus vai jaunus atbalsta pasākumus. Tāpat netiek plānoti arī atsevišķi atbalsta pasākumi cietušā bērna ģimenei vai speciālistiem, kas strādā ar vardarbībā cietušajiem bērniem, un viņu apmācībai un profesionālai pilnveidei. Sabalansētāks terciārās prevencijas plāns ļautu pilnvērtīgāk nodrošināt atbalstu cietušajiem bērniem un viņu ģimenēm.

Šis plāns iekļauj lielāko daļu no Lansarotes konvencijā definētajiem preventīviem pasākumiem. Attiecībā uz bērnu un viņu vecāku mērķgrupu, plānā gan nav izdalīti apmācības pasākumi vecākiem seksuālās vardarbības risku un simptomu atpazīšanā. Plāns arī neskar bērnu līdzdarbošanos valsts politikas izstrādē un ieviešanā bērnu

³⁴ Kenny, M.C., Wurtele, S.K. (2012) Preventing Childhood Sexual Abuse: An Ecological Approach, Journal of Child Sexual Abuse, 21:4, 361-367

aizsardzībai no seksuālas vardarbības. Attiecībā uz plašāku sabiedrības iesaistīšanu plānā iekļautas informācijas kampaņas, taču netiek plānoti tādi pasākumi, kas veicinātu aktīvu pilsoniskās sabiedrības līdzdalību bērnu aizsardzībai pret šo vardarbības formu. Attiecībā uz personām, kas strādā ar bērniem, plānā iekļauts plašs speciālistu loks apmācībām un zināšanu pilnveidei. Vienīgā speciālistu grupa, ko plāns neiekļauj, bet ir ietverts Lansarotes konvencijas mērķgrupā, ir neformālās (sporta, kultūras, brīvā laika) izglītības jomā strādājošie. Jāatzīmē, ka plānā nav iekļauts, kā tiks nodrošināts, ka uz profesijām, kurās ir regulāra saskare ar bērniem, nepretendē personas, kas atzītas par vainīgām bērnu seksuālā izmantošanā vai seksuālā vardarbībā pret bērniem. Tāpat plānā ir definēts, ka tiks apsvērti grozījumi Pacientu tiesību likumā, kas ļautu sociālajiem dienestiem tiesības pieprasīt informāciju par bērna tiesību pārkāpumiem. Konvencija pieprasa, ka valsts noteiktie konfidencialitātes nosacījumi atsevišķu profesiju pārstāvjiem, kuriem ir jāstrādā saskarē ar bērniem, nekavē šos darbiniekus ziņot dienestiem, kuri ir atbildīgi par bērnu aizsardzību, par jebkuru situāciju, saistībā, ar kuru viņiem ir pamatotas aizdomas, ka bērns ir cietis no seksuālas izmantošanas vai seksuālas vardarbības. Potenciālajām varmākām plānā tiek paredzēti minimāli pasākumi atšķirībā no jau sodītām varmākām, kuriem tiek paredzēts daudz plašāks atbalsta pasākumu loks.

4. Seksuālās vardarbības pret bērnu prevencijas programmu un instrumentu izvērtējums

Šī sadaļa izvērtē pieejamos prevencijas rīkus bērnu aizsardzībai pret seksuālo vardarbību. Šī sadaļa vispirms izvērtē bērnu un jauniešu mērķgrupai paredzētos preventīvos pasākumus, tad pievēršas vecākiem domātām programmām un visbeidzot – speciālistiem.

4.1. Bērni un jaunieši

Bērnu un jauniešu mērķgrupai paredzētie preventīvie pasākumi iekļauti izglītības programmās, skolu vardarbības prevencijas plānos un dažādu organizāciju nodrošinātajās programmās.

4.1.1. Izglītības programmas

Dažāda līmeņu izglītības programmām ir liels potenciāls attīstīt bērnos un jauniešos zināšanas un prasmes seksuālās vardarbības prevencijā, risku atpazīšanā un rīcības veicināšanā, ja seksuāla vardarbība ir notikusi. Latvijā šobrīd norit pirmsskolas, pamata un vidējās izglītības sistēmas reforma, kas paredz būtiskas pārmaiņas mācību saturā un pieejā, piemēram, balstot izglītību noteiktās prasmēs (kritiskā domāšana un problēmrisināšana, pašvadīta mācīšanās). Šajā apakšsadaļā ir analizēta līdz šim pieejamās mācību programmas, gan arī publiski pieejamā informācija par jauno mācību saturu izglītības reformas rezultātā.

Šobrīd spēkā esošas izglītības mācību programmas

Seksuālās vardarbības pret bērnu prevencijas tēma ir identificējama vairākās šobrīd aktuālās mācību programmās. 7.tabula apkopo seksuālās vardarbības pret bērnu novēršanas tēmas iekļaušanu dažādu līmeņu izglītības programmās. Pirmsskolas izglītības līmeņa mācību programmās drošība attiecībās ar citiem cilvēkiem un vardarbības novēršanas tēmas nav iekļautas. Pamatizglītības līmenī vardarbības tēma ir iekļauta Sociālo zinību 1.–9. klasei programmā. Lai arī vardarbības tēma tiek iekļauta 1.,3.,5. un 7.klases apmācībā, tomēr seksuālā vardarbība netiek atsevišķi izdalīta, galvenokārt fokusējoties uz emocionālo un fizisko vardarbību. Izņēmums ir tikai 1.klases apmācībā iekļaut kādu no centrs ‘Dardedze’ Džimbas drošības nodarbībām. Speciālās izglītības programmās Sociālo zinību priekšmetā vardarbības tēma tiek aplūkota tikai 5.-9.klašu apmācībā, bez specificētām vardarbības formām, to riskiem, atpazīšanu un rīcību katra vardarbības veida gadījumā. Vidusskolas līmenī vardarbības tēma ir aplūkota divos mācību priekšmetos – ‘Veselības mācība’ un ‘Psiholoģija’. Abos priekšmetos tiek minēta arī seksuālās vardarbības tēma un tās atpazīšana.

Tabula 7. Kopsavilkums par seksuālās vardarbības pret bērnu novēršanas tēmas iekļaušanu dažādu līmeņu izglītības programmās.

Izglītības līmenis	Mācību programma	Bērnu drošība vispārīgi	Seksuālās vardarbības prevencija	Piezīmes
Pirms-skola	Pirmsskolas izglītības mācību satura programma	Nav iekļauts	Nav iekļauts	

	(bērniem līdz 6 gadu vecumam) ³⁵			
	Integrētā mācību programmas sešgadīgiem bērniem ³⁶	Drošība dabā, pilsētā, izglītības iestādē, mājās	Nav iekļauts	Nav iekļauts par drošību attiecībās ar cilvēkiem.
Pamat-izglītība	Mācību priekšmeta Sociālās zinības 1.–9. klasei programma ³⁷	Drošība dažādās ikdienas dzīves situācijās (piem., uz ielas, skolā, sporta nodarbībās, atpūšoties)	<i>1.klase</i> Zina, kur meklēt palīdzību nelaimes gadījumos un vardarbības gadījumos.	Ieteikts 1.klasēm noorganizēt kādu no centrs 'Dardedze' Džimbas drošības nodarbībām.
			<i>3.klase</i> Zina, kur meklēt palīdzību nelaimes gadījumos, psiholoģiskas un fiziskas vardarbības gadījumos.	Nav specificēts seksuālā vardarbības gadījumā.
			<i>5.klase</i> Zina, kā rīkoties pret sevi vērstas fiziskas un psiholoģiskas vardarbības gadījumā. Zina, kur meklēt informāciju par rīcību vardarbības gadījumā.	Nav specificēts seksuālā vardarbības gadījumā.
			<i>7.klase</i> Emocionāla un fiziska vardarbība skolā, mājās, tās sekas. Rīcība psiholoģiskas krīzes gadījumos. Zina, kā palīdzēt un kur vērsties fiziskas un emocionālas vardarbības gadījumā.	Nav specificēts seksuālā vardarbības gadījumā.
Speciālā izglītība³⁸	Mācību priekšmeta Sociālās zinības 1.–4. klasei programma speciālo izglītības programmu īstenošanai ³⁹ (izglītojamajiem ar garīgās attīstības traucējumiem)	Drošība dažādās ikdienas dzīves situācijās (piem., uz ielas, skolā, sporta nodarbībās, atpūšoties)	Nav iekļauts	
	Mācību priekšmeta Sociālās zinības 5.–9. klasei programma speciālo izglītības programmu īstenošanai ⁴⁰ (izglītojamajiem	Drošība dažādās ikdienas dzīves situācijās (piem., uz ielas, skolā, sporta nodarbībās, atpūšoties)	Novērtē riska situācijas, kas apdraud personisko veselību un drošību (satiksme, svešinieki, vielas). Zina, kur meklēt palīdzību nelaimes un vardarbības gadījumos. Zina, kā rīkoties pret sevi vērstas vardarbības gadījumā. Noskaidro, kādi "karstie	

³⁵ https://visc.gov.lv/vispizglitiba/saturs/dokumenti/programmas/pirmsskolai/pirmssk_izgl_mac_programma.pdf

³⁶ https://visc.gov.lv/vispizglitiba/saturs/dokumenti/programmas/pirmsskolai/int_macpr_6gad.pdf

³⁷ <https://visc.gov.lv/vispizglitiba/saturs/dokumenti/programmas/pamskolai/soczin.pdf>

³⁸ Speciālā izglītība — personām ar speciālām vajadzībām adaptēta vispārējā un profesionālā izglītība

³⁹ https://visc.gov.lv/specizglitiba/dokumenti/programmas/soczinibas_1_4_spec.pdf

⁴⁰ https://visc.gov.lv/specizglitiba/dokumenti/programmas/soczinibas_5_9_spec.pdf

	ar viegliem garīgās attīstības traucējumiem)		telefoni" un palīdzības dienesti ir dažādās pilsētās.	
	Sociālās zinības 1.-9.klasēm mācību priekšmeta programmas paraugs speciālās pamatizglītības programmu īstenošanai izglītojamiem ar smagiem garīgās attīstības traucējumiem vai vairākiem smagiem attīstības traucējumiem ⁴¹	Drošība dažādās ikdienas dzīves situācijās	1. klase Drošība saskarsmē ar svešiem cilvēkiem (ievēro skolotāju, tuvinieku norādījumus saskarsmē ar svešiem cilvēkiem.) <i>Papildus apmācībai pamatizglītības posmā</i> Drošība internetā (ir piesardzīgs, veicot darbības internetā).	
Vidējā-izglītība	Vispārējās vidējās izglītības mācību priekšmeta "Veselības mācība" programma ⁴²	Indivīda un sabiedrības drošība. Drošība īpašās situācijās.	Zina, kas ir seksuālā vardarbība. Izprot prostitūcijas biznesu kā organizētās noziedzības veidu. Izprot cilvēktirdzniecības problēmas Latvijā un pasaulē, kā arī izprot jēdzienu „fiktīvās laulības”.	Piedāvātajai programmai ir ieteikuma raksturs. Pedagogam ir tiesības veidot arī savu mācību priekšmeta programmu.
	Vispārējās vidējās izglītības mācību priekšmeta "Psiholoģija" programma ⁴³	Drošība savstarpējās attiecībās	Izprot veselīgas un nevardarbīgas savstarpējās attiecības veidošanas principus. Atpazīst vardarbības formas: vecāku nolaidība, emocionāla, fiziska un seksuālā vardarbība.	

Kopumā vērtējot mācību programmu saturu, tajos tiek minimāli vai vispār netiek paredzēti apmācīt bērnus aizsardzībai pret seksuālo vardarbību. Pirmskolas mācību programmās vardarbības tēma vispār nav iekļauta. Pamatskolas (tajā skaitā, speciālās izglītības līmenī) mācību programmā vispārīga vardarbības tēma iekļauta Sociālo zinību mācību priekšmetā, bet visbiežāk seksuālās vardarbības prevencija, riski, pazīmes un rīcība vardarbības gadījumā nav atsevišķi izdalīti. Ņemot vērā, ka šo mācību priekšmetu var pasniegt dažādu citu priekšmetu skolotāji, nav noteikta neviena standartizēta pārbaudes vai izvērtējuma forma, kas ļautu pārbaudīt, kādas tēmas skolēni ir reāli apguvuši, kā arī nav pieejama aktualizēta mācību grāmata šajā priekšmetā, trūkst pierādījumos balstīta izvērtējuma par skolēnu zināšanām un prasmēm vardarbības atpazīšanā un rīcības veikšanā. Vidusskolas līmenī seksuālās vardarbības tēma iekļauta 'Veselības mācība' un 'Psiholoģija' mācību priekšmetos. Jānorāda, ka abu šo priekšmetu programmas saturam ir ieteikuma raksturs un pedagogs var to mainīt pēc saviem ieskatiem. Abi šie priekšmeti ir izvēles priekšmeti.

Mācību programmas apguvē pedagogiem ir pieejami arī dažādi metodiskie materiāli, kas kalpo kā ieteikumu, labās prakses piemēru un atbalsta materiāli dažādu tēmu apguvē. Metodiskos materiālus izstrādā gan Valsts izglītības satura centrs, gan centra sadarbības partneri (valsts, nevalstiskās un privātās organizācijas). 8.tabula apkopo

⁴¹ https://visc.gov.lv/specizglitiba/dokumenti/programmas/smag/soczini-9_spec_smag.pdf

⁴² https://visc.gov.lv/vispizglitiba/saturs/dokumenti/programmas/vidskolai/veselibas_maciba.pdf

⁴³ <https://visc.gov.lv/vispizglitiba/saturs/dokumenti/programmas/vidskolai/psihologija.pdf>

tos metodiskos materiālus, kuros iekļauta seksuālās vardarbības pret bērnu prevencijas tēma.

Tabula 8. Metodiskie materiāli, kuros iekļauta seksuālās vardarbības pret bērnu prevencijas tēma.

Metodiskais materiāls	Seksuālās vardarbības pret bērnu prevencijas tēma
Audzināšana	
Klases stundu programma 1.-12.klasei. Metodisks līdzeklis ⁴⁴	<p><i>1.-3.klase</i> Nevēlami svešinieki (Apgūst drošības pasākumus, kas jāievēro, ja mājās un uz ielas atrodas viens. Prot rīkoties un izvairīties no nepatīkamām situācijām, ja parādās nevēlami svešinieki, t.sk. dzīvnieki. Prot meklēt palīdzību, ja nokļūst nepatīkamā situācijā.)</p> <p><i>10.-12.klase</i> Seksuālās vardarbības, nelegālās cilvēku tirdzniecības un prostitūcijas risks (Zina par cilvēktirdzniecības draudu iespējām. Prot atrast nepieciešamo informāciju un palīdzību, lai izvairītos no riska situācijām.)</p>
Papildusmateriāls: Metodiskie ieteikumi klases stundu programmas īstenošanai 1-12.klase. ⁴⁵	<p><i>1.-3.klase</i> Nevēlami svešinieki ('Draugi' internetā. 'Labvēļi' pagalmā un uz ielas. 'Cieņiņi' mājās, ja mājās esi viens.)</p> <p><i>10.-12.klase</i> Seksuālās vardarbības, nelegālās cilvēku tirdzniecības un prostitūcijas risks. (Riska uzvedība. Uzticības telefons „Glābiet bērnus!” Cilvēku tirdzniecība pasaulē un situācija Latvijā. Kāpēc jaunieši kļūst par cilvēku tirdzniecības upuriem? Legāls un nelegāls darbs ārzemēs – priekšrocības un trūkumi. Patiesība vai mīts?)</p>
Sociālās zinības	
Īsi stāsti drošai dienai: sociālie stāsti par veselību un drošību 7.-9. klasē: metodiskais materiāls skolotājiem ⁴⁶	Interaktīvā spēle 7.–9.klašu skolēniem „Īsi stāsti drošai dienai”. Epizodē 'Divi pusaudži' runā par seksuālo attiecību veidošanu, kurā tiek piedāvāts apspriešanai vardarbība attiecībās, piemēram, 'Kāpēc fiziskā tuvība iespējama, tikai abiem partneriem tai brīvprātīgi piekristot?' Ko darīt, ja redzi, ka kāds tiek piespiests darīt to, ko pats nevēlas?' (46.lpp)
Veselības mācība	
Veselības izglītība vispārējā vidējā un profesionālajā izglītībā. Metodiskais materiāls ⁴⁷	Metodiskajā materiālā iekļauta tēma 'Vardarbība un tās draudi.' Tajā seksuālā vardarbība tiek definēta kā <i>'fiziskas vardarbības veids (jebkāda izvarošana, seksuāls uzbrukums, negribēta seksuāla tuvība (dažkārt – lai izvairītos no sišanas), piespiedu iesaistīšana pornogrāfijas aktos). Seksuāla vardarbība bieži var būt kā fiziskas vardarbības kulminācija.'</i> (134.lpp) Materiālā iekļauta arī tēma par cilvēku tirdzniecību (definējums, vervēšanas metodes, fiktīvas laulības)

Atsevišķos metodiskajos materiālos audzināšanas, sociālo zinību (pamatskola) un veselības mācības (vidusskola) priekšmetu apguvei ir iekļauta seksuālās vardarbības tēma, taču ierobežotā veidā. Metodisko materiālu satura analīze rāda tendenci, ka sākumskolas bērniem tiek paredzēta apmācība saskarsmē ar svešiem cilvēkiem (angl.*stranger-danger*), bet vidusskolas skolēniem vairāk par cilvēku tirdzniecības tēmu. Jāpiemin, ka vienā no metodiskajiem materiāliem veselības mācības apguvei vidusskolā izmantota neprecīza seksuālās vardarbības izpratne, to saistot kā daļu no fiziskas vardarbības. Šāda definīcija neveicina skolēnu pareizu izpratni par seksuālo vardarbību, kas var būt arī bezkontakta formā vai interneta vidē.

⁴⁴ https://visc.gov.lv/audzinanasana/dokumenti/metmat/klases_stundu_progr_%20paraug.pdf

⁴⁵ https://visc.gov.lv/audzinanasana/dokumenti/metmat/ieteikumi_klases_st_progr_ist.pdf

⁴⁶ https://visc.gov.lv/vispizglitiba/saturs/dokumenti/metmat/isi_stasti_dr_dienai/met_mat_skolotajiem.pdf

⁴⁷ https://visc.gov.lv/vispizglitiba/saturs/dokumenti/metmat/veselibas_izglitiba_vispvaid_un_profizgl.pdf

Izglītības reforma

Šobrīd norit Latvijas pirmsskolas, pamata un vidējās izglītības sistēmas reforma, kas paredz pārmaiņas mācību saturā un pieejā, piemēram, balstot izglītību noteiktās prasmēs (kritiskā domāšana un problēmrisināšana, pašvadīta mācīšanās). Šobrīd ir apstiprināti noteikumi par **pirmsskolas izglītības vadlīnijām**⁴⁸, kas paredz, ka sociālajā un pilsoniskajā mācību jomā bērns:

skaidro un atšķir labu rīcību no sliktas [...]prognozē dažādas rīcības sekas ar personīgo veselību un drošību saistītās ikdienas situācijās (saskarsme ar pazīstamu cilvēku un svešinieku, veselībai kaitīgu vielu lietošanas un sadzīves traumatisma risku mazināšana mājās, izglītības iestādē, uz ielas, rotaļās brīvā dabā, pie ūdenstilpēm un spēļu laukumos, kā arī ugunsdrošības, ceļu satiksmes drošības, elektrodrošības noteikumi), ievēro noteikumus, saprot, pie kā un kādā gadījumā vērsties pēc palīdzības, kad jūtas slikti vai nedroši, nosauc ārkārtas palīdzības numuru 112 (MK noteikumi Nr.716, 10.2.punkts)

Pamatskolas līmenim arī apstiprināti un publiski pieejami Noteikumi par valsts pamatizglītības standartu un pamatizglītības programmu paraugiem.⁴⁹ Tie iekļauj plānotos skolēnam sasniedzamos rezultātus, beidzot 3., 6. un 9. klasi dažādās mācību jomās. Sasniedzamie rezultāti **veselības un fiziskās aktivitātes mācību jomā, beidzot 3., 6. un 9. klasi** (MK noteikumu Nr.747 8.pielikums) paredz, ka skolēns būs apmācīts par vides drošības (publiskās vietās, uz ceļa, pie ūdens, kritiskos laikapstākļos) riskiem, lēmumu pieņemšanu un rīcību. Šis sasniedzamais rādītājs neiekļauj drošības riskus un rīcību attiecībā ar citiem cilvēkiem. Savukārt sasniedzamie rezultāti **sociālajā un pilsoniskajā mācību jomā, beidzot 3., 6. un 9. klasi** (MK noteikumu Nr.747 3.pielikums) paredz, ka skolēns, beidzot 3.klasi:

Atšķir labvēlīgas un nelabvēlīgas attiecības ar līdzcilvēkiem (bērniem un pieaugušajiem). Skaidro, kā būtu jārikojas nedrošās situācijās, kad tiek apdraudēts pats vai apkārtējie. (MK noteikumi Nr. 747 3.pielikuma 2.3.punkts).

Savukārt skolēns, beidzot 6.klasi:

Izzina Bērnu tiesību aizsardzības likumā noteiktās bērnu tiesības un pienākumus, lai izvērtētu to izpausmes dzīvē. Veido priekšlikumu plānu, kuras bērnu tiesības un kurus pienākumus vajadzētu vairāk izmantot un ievērot. (MK noteikumi Nr. 747 3.pielikuma 3.2.punkts).

Skolēns, beidzot 9.klasi:

[..] Balstoties uz pieredzi un novērojumiem, piedāvā uzvedības principus, kas palīdz mazināt nevienlīdzību, emocionālo un fizisko vardarbību, kā arī draudus un konfliktus.[..] Atpazīst cilvēktiesību

⁴⁸ Ministru kabineta noteikumi Nr. 716 Noteikumi par valsts pirmsskolas izglītības vadlīnijām un pirmsskolas izglītības programmu paraugiem. <https://likumi.lv/ta/id/303371-noteikumi-par-valsts-pirmsskolas-izglitibas-vadlinijam-un-pirmsskolas-izglitibas-programmu-paraugiem>

⁴⁹ Ministru kabineta noteikumi Nr. 747 Noteikumi par valsts pamatizglītības standartu un pamatizglītības programmu paraugiem. <https://m.likumi.lv/doc.php?id=303768>

pārkāpumus, lai sekmētu to novēršanu ikdienā.[..] (MK noteikumi Nr. 747 3.pielikuma 2.3. un 3.2.punkts).

Kā redzams, šajos sasniedzamajos rādītājos vardarbības tēma ir vispārīgi aprakstīta, nespecificējot vardarbības veidus, to riskus, prevenciju un rīcības atšķirības katra vardarbības veida gadījumā. Jāatzīmē, ka jauni mācību programmu standarti pamatizglītības līmenim ir izstrādes procesā un publiski nav pieejami. Šobrīd nav skaidrs, kā vardarbības tēma tiks ietverta jaunajos mācību programmu standartos.

Vidusskolas līmenim Noteikumi par valsts vispārējās vidējās izglītības standartu un vispārējās vidējās izglītības programmu paraugiem nav apstiprināti un pieejami noteikumu projekta formā.⁵⁰ Līdzīgi kā pamatskolas līmenī, šajā noteikumu projektā ir izstrādāti plānotie skolēnam sasniedzamie rezultāti dažādās mācību jomās. Ministru kabineta noteikumu projektā nevienā no mācību jomas sasniedzamajiem rezultātiem vardarbības novēršanas tēma nav iekļauta.

Kopumā pirmsskolas, pamata un vidējās izglītības programmās seksuālās vardarbības prevencija ir margināla tēma, tādejādi atražojot šīs problēmas iesakņojušo neredzamo statusu. Izglītības programmu saturā bērnu drošības tēma ir populāra un labi nosepta dažādos izglītības līmeņos. Taču bērnu drošība tiek izprasta un arī apmācīta šaurā izpratnē, sasaistot to ar drošību vidē (ceļu satiksmes drošība, drošība uz ūdens), bet nesaistot to ar izpratni, ka drošu vai nedrošu vidi bērniem veido arī attiecības ar citiem cilvēkiem. Līdz ar to, aizsardzība pret seksuālu vardarbību ir būtiska bērnu drošības sastāvdaļa. Dažāda līmeņu izglītības programmām ir liels potenciāls attīstīt bērnos un jauniešos zināšanas un prasmes seksuālās vardarbības prevencijā, risku atpazīšanā un rīcības veicināšanā, ja seksuāla vardarbība ir notikusi, tomēr, izvērtējot izglītības programmu un dažādu metodisko materiālu saturu, šis potenciāls līdz šim ir palicis neizmantots.

Tāpat jāsecina, ka gadījumos, kad seksuālās vardarbības prevencijas tēma tiek iekļauta, tā nereti tiek balstīta nepareizos un stereotipiskos priekšstatos (piemēram, liels uzsvars uz svešiniekiem kā varmākām, seksuāla vardarbība kā pēkšņs uzbrukums). Iespējams, nepieciešama sadarbības veicināšana starp speciālistiem, kas strādā ar jau notiesātām varmākām, un primārās prevencijas speciālistiem, kas ļautu veidot tādas preventīvas programmas, kas balstītās pierādījumos par seksuālo vardarbības patiesajiem mehānismiem un izpausmēm (piemēram, uzsverot, ka lielākoties varmāka ir bērnam pazīstama persona, turklāt autoritārās vai uzticības attiecībās; varmākas ilgstoša un rūpīga attiecību veidošana un uzturēšana ar bērnu pirms vardarbības ir notikusi).

4.1.2. Skolu vardarbības novēršanas plāni

Saskaņā ar Ministru kabineta noteikumu Nr.1338 “Kārtība, kādā nodrošināma izglītojamo drošība izglītības iestādēs un to organizētajos pasākumos” 6.5. punktu izglītības iestādēm jāizstrādā rīcības plāns, ja tiek konstatēta fiziska vai emocionāla vardarbība pret izglītojamo.⁵¹ Šo noteikumu prasība ir balstīta Izglītības likuma 54.panta 5.apakšpunkta prasībā, ka izglītojamā pienākums ir nepieļaut emocionālu un

⁵⁰ Ministru kabineta noteikumu projekts „Noteikumi par valsts vispārējās vidējās izglītības standartu un vispārējās vidējās izglītības programmu paraugiem”. <https://izm.gov.lv/lv/sabiedribas-lidzdaliba/sabiedriskajai-apsriesanai-nodotie-normativo-aktu-projekti/3489-noteikumi-par-valsts-visparejas-videjas-izglitibas-standartu-un-visparejas-videjas-izglitibas-programmu-paraugiem>

⁵¹ Ministru kabineta noteikumu Nr.1338 ‘Kārtība, kādā nodrošināma izglītojamo drošība izglītības iestādēs un to organizētajos pasākumos’ <https://likumi.lv/doc.php?id=201106>

fizisku vardarbību.⁵² Šo prasību jāuzskata, kā nepilnīgu, jo iekļauj tikai divas vardarbības formas, bet izslēdz citas, piemēram, seksuālu vardarbību. Analizējot publiski pieejamos skolu vardarbības novēršanas plānus, skolas ir izvēlējušās dažādas pieejas vardarbības formu definēšanā. 3.attēlā redzami daži piemēri skolu atšķirīgai pieejai:

Attēls 3. Skolu vardarbības novēršanas plānu piemēri.

Vardarbības novēršanas plāns Jēkabpils pamatskolā⁵³

*'Skolēniem, kuri skolā sastopas ar **vardarbību** – izjūt vai piedzīvo pazemojumu, cieņas un goda aizskārums, draudus savai veselībai un dzīvībai, kā rezultātā rodas problēmsituācijas (konflikti, strīdi, kautiņi) – personīgi vai ar vecāku starpniecību nekavējoties mutiski vai rakstiski jāinformē par problēmsituāciju un jāvēršas pie kāda no minētajiem skolas darbiniekiem [..]*

Vardarbības novēršanas plāns Sēlijas Sporta skolā⁵⁴

*'Sēlijas Sporta skolā aizliegta un nekādos apstākļos nav pieļaujama jebkāda veida vardarbība (**emocionāla** – apsūkāšana lamu vārdos, cieņu aizskarošu piezīmju izteikšana, draudu izteikšana; **fiziska** – iedunkāšana, grūstīšana, sišana).'*

Vardarbības novēršanas plāns Baldones vidusskolā⁵⁵

*'Baldones vidusskolā aizliegta un nekādos apstākļos nav pieļaujama jebkāda veida vardarbība (**emocionāla** – apsūkāšana neķītros lamu vārdos, cieņu aizskarošu piezīmju izteikšana, draudu izteikšana; **fiziska** – iedunkāšana, grūstīšana, sišana; **seksuāla** – **nepiedienīgu piedāvājumu izteikšana, intīmu ķermeņa daļu aizskaršana, apģērba piespiedu novilkšana, piespiedu seksuālas darbības).'***

Jāatzīmē, ka šajos plānos kopīgs ir fokuss uz rīcības algoritmu, kad vardarbība ir jau notikusi, piemēram, informācijas apmaiņa starp skolas darbiniekiem, varmāku, cietušo un viņu ģimenēm, problēmsituācijas izvērtēšana un seku piemērošana. Šajos plānos netiek iekļauts pasākumu plāns vardarbības prevencijai, piemēram, apmācību plāns, ārpusklašu aktivitātes, ikgadējas organizāciju (piemēram, NVO, Valsts Policijas) vizītes bērnu aizsardzībai pret vardarbību. Lai uzlabotu vardarbības prevenciju skolā, nepieciešams šo plānu uzlabošana, skaidri definējot visus vardarbības veidus un iekļaujot ne tikai rīcības plānu, reaģējot uz jau notikušu vardarbības gadījumu, bet arī sistemātiski plānotu preventīvo pasākumu kopumu. Labs potenciāls ir Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas aizsāktai kustībai 'Draudzīga skola', kuras mērķis ir pilnveidot vardarbības prevenciju skolās.⁵⁶ Tāpat arī centra 'Dardedze' piedāvātais pakalpojums līdzdarboties skolu vardarbības novēršanas stratēģiju izveidē, šādu plānu var uzlabot šo plānu īstenošanas efektivitāti.⁵⁷

4.1.3. Valsts, nevalstisko un citu organizāciju prevencijas programmas

Šajā sadaļā analizētas šobrīd pieejamās valsts, nevalstisko un citu organizāciju īstenotās prevencijas programmas, kuru mērķauditorija ir bērni un jaunieši.

⁵² Izglītības likums. <https://likumi.lv/ta/id/50759-izglitiba-likums>

⁵³ <http://jekabpils-pamatskola.lv/lv/dokumenti-48401/ieksheējaas-kaartiibas-noteikumi-63959/vardarbiibas-noveershanas-plaans-66161>

⁵⁴ http://www.viesite.lv/wp-content/uploads/2018/10/Ricibas_plans_vardarbibas_noversanai.pdf

⁵⁵ https://www.baldonesvsk.lv/wp-content/uploads/2014/04/VARDARBAS-plns-Nr1-3_2013.pdf

⁵⁶ http://www.bti.gov.lv/lat/draudziga_skola/

⁵⁷ <http://www.centrsdardedze.lv/lv/pakalpojumi/berniem-1/drosme-draudzeties>

Valsts policijas īstenotais preventīvais darbs

Valsts policija ik gadu nodrošina preventīvos pasākumus izglītības iestādēs vardarbības mazināšanai. Valsts policijas darbinieki skolu vizīšu laikā nodrošina lekcijas par vardarbības formām, to atpazīšanu un rīcības veidiem. Piemēram, 2018. gadā Valsts policijas darbinieki veikuši 683 šādus preventīvos pasākumus (2017. gadā – 376; 2016. gadā – 371).⁵⁸

Valsts policijas izveidotā interneta vietne www.manadrosiba.lv paredzēta bērniem/jauniešiem, pieaugušajiem un speciālistiem par dažādiem drošības veidiem un to riskiem, kā arī rīcību sevis pasargāšanā. Jāatzīmē, ka visizvērstākā ir sadaļa, kas paredzēta bērniem/jauniešiem. Tā sistematizēta pa vecuma grupām un ietver katram vecumposmam atbilstošu informāciju par dažādiem drošības veidiem, to riskiem un rīcību. 5-7 gadu vecumgrupā pieejama īsa animācijas filma par seksuālās vardarbības pret bērnu atpazīšanu un rīcību. 8-10 gadu vecumgrupā pieejama jau pieminētā animācijas filma, kā arī vizuāli-informatīvi materiāli par fizisko, emocionālo un seksuālo vardarbību, to atpazīšanu un rīcību. Tāpat ievietota vizuāla reprezentācija ar dažādām bērna lomām vardarbības notikumā (pāridarītājs, aizstāvētājs, līdzdalībnieks, vērotājs, draugs). 11-13 gadu vecumgrupā iekļauti tie paši materiāli, kas iepriekšējā vecumgrupā. Papildus iekļauts materiāls par savstarpējo vardarbību un rīcību šādas vardarbības izpausmes gadījumā. 14+ gadu vecumgrupā pieejams informatīvais materiāls par sekstingu, tā atpazīšanu un rīcību. Pieejams informatīvais materiāls par seksuālo vardarbību, kur uzsvars likts uz iemesliem, kādēļ svarīgi izstāstīt kādam, ja vardarbība notikusi. Kopumā interneta vietne piedāvā viegli uztveramu, bet visaptverošu informāciju dažādiem vecumposmu bērniem un jauniešiem par seksuālās vardarbību, tā riskiem, atpazīšanu un rīcību.

Centra 'Dardedze' Džimbās drošības programma

Džimbās drošības programmu⁵⁹ ir izveidojis centrs 'Dardedze'. Drošības programma ir vērsta uz seksuālās vardarbības prevenciju. Programmas mērķauditorija ir pirmsskolas un sākumskolas vecuma bērni un viņu vecāki (lūdzu skatīt sadaļā 'Vecāki'). Programmā iekļautas tādās tēmas kā bērna ķermeņa autonomija un robežas, labais/sliktais pieskāriens, labie/sliktie noslēpumi, paš aizsardzības stratēģijas. Programma interaktīvā un radošā veidā (piemēram, dažādas formas nodarbības, nometne, dzimšanas dienas ballīte) dod iespēju apgūt bērniem prasmes un zināšanas, lai sevi pasargātu no seksuālas vardarbības.

Centra 'Dardedze' izglītojoša programma 'Drosme draudzēties'

Centra 'Dardedzes' izglītojoša programma 'Drosme draudzēties'⁶⁰ ir domāta 5.-9.klašu skolēniem un vērsta uz vardarbības jauniešu vidū mazināšanu. Izmantojot dažādas interaktīvas un radošas metodes (piemēram, foruma-teātra metode, spēle), programmā tiek apgūti par jauniešu savstarpējās vardarbības cēloņiem, sekām, kā arī par stratēģijām vardarbības novēršanā. Lai arī programmas aprakstā nav specifiski izdalīta seksuālās vardarbības prevencija, tomēr programmas saturs skar šīs vardarbības veida prevenciju jaunieši starpā.

⁵⁸ <http://www.vp.gov.lv/?id=305>

⁵⁹ www.dzimba.lv

⁶⁰ www.drosmedraudzeties.lv

Biedrības 'Papardes zieds' izglītības nodarbību cikli 5.-12.klašu skolēniem

Biedrībai "Papardes zieds"⁶¹ ir vairāki nodarbību komplekti dažādu vecuma jauniešiem, kas ietver arī seksuālās vardarbības prevencijas tēmu. Šīs nodarbības ir pieejamas 5.-12.klašu skolēniem. Nodarbības vada jauniešu konsultanti un sabiedrības veselības speciālisti, kuriem ir piešķirts 'Papardes zieda' apmācības sertifikāts.

5.-9.klašu skolēniem viena no nodarbībām ir par seksualitāti, kur tiek diskutēts par intimitāti, dzimumu lomām, stereotipiem, vecāku, skolas un mediju ietekmi uz skolēnu seksualitātes izpausmēm. Nodarbībā arī uzsvērta atbildības tēma (katrs uzņemas atbildību par savu seksuālo uzvedību un tās sekām; cita cilvēka seksualitātes izpausmes nav nosodāmas, ja vien tās nenodara ļaunumu līdzcivēkiem).

8.-10.klašu skolēniem nodarbības par seksuālo attiecību veidošanu ietvaros tiek izspēlētas lomu spēles, kurās jaunieši mācās pateikt 'nē' seksuālo attiecību uzsākšanā un veidošanā.

7.-12.klašu skolēniem tiek piedāvāta nodarbība par sekstingu. Nodarbība ietver videomateriālu par sekstingu, kam seko diskusija. Nodarbībā tiek diskutēts par dažādu sociālo tīklu lietošanas paradumiem jauniešu vidū.

10.-12.klašu skolēniem nodarbības par drošu attiecību veidošanu ietvaros tiek piedāvāts diskutēt par vardarbības profilaksi, brīvu un informētu piekrišanu seksuālām attiecībām.⁶²

Šo nodarbību pieejamība jauniešiem ir atkarīga no skolu izpratnes, intereses vai iespējām finansēt šīs nodarbības. Ņemot vērā, ka veselības mācības priekšmets vidusskolā ir izvēles priekšmets un ierobežots vidusskolēnu skaits apgūst šo priekšmetu⁶³, tad jauniešiem netiek nodrošināta vienlīdzīga piekļuve izglītībai par reproduktīvo un seksuālo veselību, kas ietver arī seksuālās vardarbības prevenciju.

Biedrības 'Resursu centrs sievietēm MARTA' nodarbības jauniešiem

Biedrība 'Resursu centrs sievietēm MARTA'⁶⁴ piedāvā nodarbības jauniešiem par vardarbības veidiem, riska faktoriem, cēloņiem un sekām, novēršanu. Šīs nodarbības ir balstītas dzimumu līdztiesības perspektīvā, kas veicina jauniešu prasmju attīstību veidot veselīgas attiecības (piemēram, balstītas līdztiesībā, savstarpējā atbalstā un cieņā). Nodarbības tiek nodrošinātas skolās un jauniešu centros.

Biedrība šobrīd izstrādā un pilotē apmācības metodoloģiju 'Drosme rūpēties!', kas paredzēta vardarbības, tajā skaitā seksuālās vardarbības prevencijai jauniešu vidū. Šī apmācības pieeja izmanto jauniešu grupas metodi, kas sastāv no 17 nodarbību cikliem, apmācības notiek reizi nedēļā. Nodarbību vada apmācību programmu apguvušie vadītāji (piemēram, jaunatnes darbinieki, sociālie pedagogi, psihologi, sociālie darbinieki, skolotāji), kuru ikdienas darba mērķauditorija ir jaunieši. Nodarbības ir paredzētas 13 līdz 17 gadus veciem jauniešiem. Nodarbību cikls ietver tādas tēmas kā, 'Vara un attiecības; - Kas ir vardarbība? Kādi ir tās veidi? Kāpēc tā rodas un kā to

⁶¹ Lielākā nevalstiskā organizācija, kas darbojas reproduktīvās veselības un tiesību jomā Latvijā. www.papardeszieds.lv

⁶² <http://papardeszieds.lv/nodarbibas/>

⁶³ Putniņa, A. 2011. Pārskats par Latvijas iedzīvotāju reproduktīvo veselību (2003-2011) http://papardeszieds.lv/wp-content/uploads/2017/02/311_PapardesZieds_WEB.compressed.pdf

⁶⁴ Centrs MARTA ir nevalstiska organizācija, kura sniedz atbalstu Latvijai sievietēm cilvēku tirdzniecībā un no partneru vardarbības cietušām sievietēm.

mazināt?', 'Rūpes par sevi un citiem', 'Kā teikt 'nē!', bet palikt 'stilīgam?}', 'Attiecības skolā, ģimenē un citās vidēs'. Šobrīd notiek šīs apmācības programmas pilotēšana.⁶⁵

Latvijas Drošāka interneta centrs (Drossinternets.lv)

Portāls Drossinternets.lv⁶⁶ ir visaptverošākais portāls bērnu drošībai internetā. Portāls nodrošina izglītojošus un informatīvus materiālus par dažādiem bērnu drošības jautājumiem internetā, piemēram, skaidrojot bērniem un jauniešiem tādas ar seksuālās vardarbību saistītas tēmas kā sekstings, kailfoto izspiešana. Tāpat pieejami materiāli vecākiem un speciālistiem, kas strādā ar bērniem (lūdzu skatīt sadaļas 'Vecāki', 'Speciālisti'). Centrs nodrošina nodarbības skolēniem par drošību internetā. Centram ir izveidota Jauniešu padome, kas līdzdarbojas informatīvo materiālu sagatavošanā un centra aktivitāšu plānošanā atbilstoši bērnu un jauniešu vajadzībām. Portālam var ziņot par pārkāpumiem internetā, tajā skaitā bērnu seksuāla izmantošana un to saturoši materiāli. Centrs ir arī izstrādājis mobilās lietotnes aplikāciju "Drošs Internets", ar kura palīdzību var anonīmi ziņotu par interneta vidē pamanītiem pārkāpumiem vai nelegālu saturu, kā arī lai saņemtu eksperta konsultāciju.

Portālā pieejami izglītojoši materiāli dažādām vecuma grupām. Piemēram, pirmsskolas un sākumskolas vecuma bērniem izstrādāta 'Vaifija spēle' drošai interneta izmantošanai. Bērniem līdz 11 gadu vecumam un 12-18 gadus veciem bērniem pieejams apjomīgs materiālu kopums par drošību internetā.

Uzvedība.lv

Interneta vietni uzvedība.lv uztur izglītojošu spēļu izstrādēs uzņēmums SIA OUT LOUD, kas izstrādā dažādas izglītojošas spēles. Viena no izstrādātajām izglītojošām spēlēm ir drošības spēle 'Nosargāt internetā'⁶⁷, kura veicina zināšanu un prasmju attīstību drošai uzvedībai internetā. Spēli iespējams spēlēt bērniem kopā ar vecākiem kopīgu prasmju apgūšanai. Spēlei ir pieejams arī metodoloģiskais materiāls.

Problemātiska interneta vietne par bērnu drošību internetā

Jāatzīmē, ka šī pārskata informācijas vākšanas posms ļāva atklāt arī apšaubāmas drošības interneta vietni, kas veltīta bērnu drošībai internetā: www.draudzigsinternets.lv. Šī interneta vietne apraksta soļus, lai garantētu bērnu drošību internetā, bet tajā pašā laikā aicina datorā instalēt bezmaksas antivīrusa programmas. Šī vietne ir anonīma, nav norādīta nekāda informācija par šīs vietnes uzturētāju, izņemot sadaļā 'Atbalstītāji' saite aizved uz citu interneta vietni, kas piedāvā ātro kredītu pakalpojumus.

Apkopojot, bērnu un jauniešu mērķauditorija ir izplatītākā seksuālās vardarbības prevencijas mērķgrupa Latvijā. Šī tendence atspoguļojas arī plašākā prevencijas literatūrā, kur galvenā uzmanība ir fokusēta uz bērnu un jauniešu zināšanu un prasmju pilnveidi vardarbības risku atpazīšanā un rīcībā. Tomēr arvien pieaug to pētnieku un ekspertu īpatsvars, kuri kritiski analizē šo izteikto fokusu un atbildības uzlikšanu tikai uz bērniem vardarbības atpazīšanā, rīcībā pretoties un ziņošanā, lai vardarbību pārtrauktu. Izteiktais fokuss uz bērna spēju pārtraukt vardarbības risku vai jau

⁶⁵ <http://www.marta.lv/marta-darbiba/jauniesu-projekti>

⁶⁶ www.drossinternets.lv

⁶⁷ <http://www.uzvediba.lv/metodologija/nosargat-interneta/>

notikušu vardarbības praksi rada fragmentāru priekšstatu par seksuālo vardarbību kā individuālu problēmu starp bērnu un varmāku. Šāda šaura izpratne neļauj ieraudzīt plašākus sociālos un apkārtējās vides faktoros, kas rada apstākļus šādai cilvēku uzvedības iespējamībai.^{68,69}

4.2. Vecāki

Vecāki visbiežāk ir pirmie, kas pamana seksuālās vardarbības pret bērnu pazīmes un simptomus, tādēļ vecāku mērķgrupas iesaistei vardarbības prevencijā ir instrumentāla loma.^{70,71,72} Pierādījumi rāda, ka uz vecākie vērstas prevencijas programmas ir daudz mazāk attīstītas kā prevencijas programmas, kas vērstas uz bērnu un jauniešu mērķauditoriju.⁷³ Vecākiem paredzētās prevencijas programmas un instrumenti visbiežāk ietver informēšanas un izglītošanas elementus vecāku prasmju un zināšanu veidošanā par bērna aizsardzību no seksuālas vardarbības.

Informatīvie resursi vecākiem

Šai mērķgrupai ir izstrādāti un pieejami vairāki ar bērnu drošību saistīti resursi pirmsskolas un sākumskolas vecuma bērnu vecākiem. Tomēr visbiežāk šajos materiālos bērnu drošība ir definēta šaurā nozīmē: saistībā ar apkārtējo vidi (piemēram, droša vide mājas, drošība uz ielas, drošība brīvā dabā), bet nesaistot, ka bērnam drošu vai nedrošu vidi veido arī attiecības ar apkārtējiem cilvēkiem. Piemēram, Slimību profilakses un kontroles centra bērnu drošībai veltītajos tiešsaistes materiālos⁷⁴; un citos līdzīgos materiālos⁷⁵ informācija un izglītošana par bērnu drošību ir veidota, balstoties uz šauru bērnu drošības izpratni. Veselības ministrijas un portāla mammamuntetiem.lv izstrādātajā bērnu drošības grāmatā⁷⁶ sadāļā 'Drošība uz ielas' iekļauta informācija par saskarsmi ar svešiniekiem un seksuālās vardarbības prevenciju (piemēram, sliktais/labais pieskāriens). Jāatzīmē, ka seksuālo vardarbību pret bērnu 70-90% gadījumu pastrādā bērnam zināma varmāka (piemēram, radnieks, ģimenes draugs, aprūpētājs, skolotājs)⁷⁷, tad šajā informatīvajā materiālā nav nodrošināta precīza un preventīva informācija par seksuālas vardarbības novēršanu.

Informācijas materiāli vecākiem, kas aptver plašāku bērnu drošības pieeju, pieejami Centrs 'Dardedze' izstrādātajos tiešsaistes resursos: <http://www.dzimba.lv/lv/pieaugusajiem/par-drosibu-attiecibas/> un <http://paligsvecakiem.lv/>. Tāpat portālā www.drossinternts.lv pieejami informatīvi materiāli par bērnu drošību internetā. Šajos resursos bērnu drošība ietver attiecības ar

⁶⁸ Davis, D.W. et al. (2013) Evaluation of an Innovative Tool for Child Sexual Abuse Education, *Journal of Child Sexual Abuse*, 22:4, 379-397

⁶⁹ Kumar, A.K.S. et al. (2017) Ending violence in childhood: a global imperative, *Psychology, Health & Medicine*, 22:sup1, 1-16

⁷⁰ Walsh, K. et al. (2012) Mother-Child Communication about Sexual Abuse Prevention, *Journal of Child Sexual Abuse*, 21:4, 399-421

⁷¹ Pullins, L.G., Jones, J. (2006) Parental Knowledge of Child Sexual Abuse Symptoms, *Journal of Child Sexual Abuse*, 15:4, 1-18

⁷² Hudson, K. (2018) Preventing child sexual abuse through education: the work of Stop it Now! Wales, *Journal of Sexual Aggression*, 24:1, 99-113

⁷³ Wurtele, S.K. (2009) Preventing Sexual Abuse of Children in the Twenty-First Century: Preparing for Challenges and Opportunities, *Journal of Child Sexual Abuse*, 18:1, 1-18

⁷⁴ Skatīt: <https://www.spkc.gov.lv/lv/tavai-veselibai/traumatisms/bernu-drosiba1>

⁷⁵ Piemēram, skatīt: https://visc.gov.lv/vispizglitiba/saturs/dokumenti/metmat/vesels_un_dross.pdf

⁷⁶ [http://www.vm.gov.lv/images/userfiles/ka_nosargat_sava_berna_dzivibu_21\(1\).pdf](http://www.vm.gov.lv/images/userfiles/ka_nosargat_sava_berna_dzivibu_21(1).pdf)

⁷⁷ Wurtele, S.K. (2009) Preventing Sexual Abuse of Children in the Twenty-First Century: Preparing for Challenges and Opportunities, *Journal of Child Sexual Abuse*, 18:1, 1-18

citiem cilvēkiem reālajā un virtuālajā vidē un drošības risku izvērtēšanu, atpazīšanu un rīcību.

Bērnu ar īpašām vajadzībām vecākiem pieejami atsevišķi materiāli, kas iekļauj arī tēmas par ķermeņa izpratni un robežām⁷⁸, drošību un vardarbības prevenciju. Piemēram, rokasgrāmatā par jauniešu ar autismu pieaugšanu un pubertāti iekļauti seksuālas vardarbības prevencijas pamatprincipi: izpratne par privātām ķermeņa daļām, tiesībām teikt 'nē', izpratne par sliktiem/labiem pieskārieniem.⁷⁹ Ņemot vērā, ka bērniem un pusaudžiem ar īpašām vajadzībām ir augstāks risks ciest no seksuālas vardarbības, tad šādu informatīvo resursu pieejamība ir sevišķi būtiska bērnu aizsardzībai no seksuālas vardarbības.

Jauniešu vecākiem pieejami informatīvie atbalsta resursi, ko izstrādājusi biedrība 'Papardes zieds'. Šie resursi ir veidoti, lai atbalstītu vecākus pārrunāt ar bērniem un jauniešiem jautājumus, kas skar seksualitāti un attiecību veidošanu. Šajos resursos iekļauti padomi darbam ar sevi un ieteikumi vecākiem sarunu veidošanai ar jauniešiem, piemēram, palīdzot atbildēt uzjautājumu 'Kā es varu palīdzēt bērnam veikt pareizo izvēli veselīgu attiecību veidošanā?', kas pieskaras arī seksuālas vardarbības novēršanas tēmai.⁸⁰

Apmācību programmas vecākiem

Centrs 'Dardedze' piedāvā divu veida apmācības programmas vecākiem prasmju un zināšanu pilnveidē seksuālas vardarbības prevencijā. Viena no programmām ir Džimbas drošības programmas ietvaros piedāvātā aktivitāte 'Ģimenes rīts', kas paredz kopīgu programmu vecākiem un bērniem (3-10 gadus veciem) par personisko drošību saskarsmē ar citiem cilvēkiem.⁸¹ Otra apmācības programma ir izglītojoša programma vecākiem par to, kā pasargāt bērnu no seksuālas vardarbības. Apmācība interaktīvā formā ir pieejama www.pasargabernu.lv. Šī apmācības programma sastāv no 5 moduļiem: fakti par seksuālo vardarbību; bērnu un jauniešu seksuālas uzvedības izvērtējums; bērnu drošība internetā; kā runāt ar bērnu par seksuālo vardarbību; rīcība, ko darīt, ja seksuāla vardarbība notikusi. Šī programma ir visaptverošākā apmācības iespēja, kas šobrīd pieejama vecākiem Latvijā par seksuālas vardarbības prevenciju. Tā balstīta pārliecībā, ka vecākiem ir jāzina seksuālas vardarbības riski, vardarbības atpazīšanas un rīcības prasmes. Šis apmācības princips ir līdzīgs tam, ko bērni saņem primārās prevencijas apmācībās (piemēram, Latvijas gadījumā Džimbas drošības programmas ietvaros).

Biedrība 'Papardes zieds' ir izstrādājusi pašmācības tiešsaistes programmu vecākiem, lai palīdzētu runāt ar bērniem par seksualitātes jautājumiem un lai vecāki kļūtu par galvenajiem padomdevējiem seksuālai un attiecību izglītībai mājas vidē.⁸² Šāda pieeja ļauj nostiprināt drošu mājas vidi bērniem, kas ir priekšnosacījums arī bērnu aizsardzībai arī no seksuālas vardarbības.

SOS Bērnu ciematu asociācija piedāvā apmācības moduli audžuģimenēm, aizbildņiem, adoptētājiem, viesģimenēm par bērnu un jauniešu seksuālo attīstību un seksuālas

⁷⁸ Autisms: ceļvedis vecākiem un aprūpētājiem pēc diagnozes uzstādīšanas. http://www.autismsberniem.lv/userfiles/files/vecakiem_un_aprupetajiem/AST_celvedis_vecakiem_mlapa.pdf

⁷⁹ Pieaugšana. Rokasgrāmata vecākiem un speciālistiem, kuri risina jautājumu par autismu un pubertāti. 32.-34.lpp http://www.autismsberniem.lv/userfiles/files/profesionaliem/PIEAU_ANA_%20AUTISMS%20UN%20PUBERT_TE.pdf

⁸⁰ <http://papardeszieds.lv/padomi-vecakiem/>

⁸¹ www.dzimba.lv

⁸² <http://papardeszieds.lv/projekts-ask-pajauta-mammai-pajauta-tetim/>

izmantošanas pazīmēm un simptomiem.⁸³ Plašāka informācija par apmācību publiski nav pieejama.

Apkopojot, uz vecākiem orientēti seksuālās vardarbības prevencijas informācijas un apmācības resursi ir pieejami Latvijā, taču šos resursus nepieciešams izvērst, ņemot vērā šīs mērķgrupas lielo potenciālu vardarbības novēršanā (labās prakses piemērs ir Velsā, AK īstenotā izglītības programma vecākiem ‘Stop it now!’).⁸⁴ Šajā prevencijas virzienā lielākais izaicinājums ir šīs mērķgrupas sasniegšana.⁸⁵ Vecākiem domātas apmācības ne vienmēr ir labi apmeklētas, tādēļ ir vajadzīga padziļināta izpēte par efektīvākajiem un radošākajiem veidiem vecāku līdzdalības veicināšanai prevencijas programmās, piemēram, prevencijas apmācība darbavietā.⁸⁶

4.3. Speciālisti

Vairākas speciālistu grupas (izglītības, aprūpes, ārstniecības) ieņem nozīmīgu lomu bērnu aizsardzībā pret seksuālu vardarbību. Līdzīgi kā vecāki, arī šie speciālisti ir labi pozicionēti vardarbības risku, pazīmju un simptomu atpazīšanā un rīcībā, tādēļ ir svarīga šo speciālistu zināšanu un prasmju pilnveide.

Iepriekšējās sadaļās aprakstītās organizācijas piedāvā arī informatīvo un apmācību atbalstu bērnu **izglītības un aprūpes speciālistiem**. Centrs ‘Dardedze’ Dzimības drošības programmas, Drosme draudzēties un www.pasargabernu.lv programmu ietvaros piedāvā informatīvos un apmācību resursus arī speciālistiem. Piemēram, www.pasargabernu.lv programma piedāvā tiešsaistes apmācību programmu speciālistiem seksuālās vardarbības pret bērnu novēršanā. Apmācības saturu veido 6 moduļi: fakti par seksuālo vardarbību; bērnu un jauniešu seksuālās uzvedības izvērtējums; bērnu drošība internetā un izglītības iestādē; bērnu aizsardzības pret vardarbību standarti aprūpes un izglītības iestādēs; seksuālās vardarbības atklāšana; grūtības uzsākt intervenci. Šī programma sagatavo speciālistus seksuālās vardarbības risku atpazīšanā un rīcībā pēc līdzīga principa kā bērnus un viņu vecākus.

Biedrība ‘Papardes zieds’ piedāvā skolotājiem kvalifikācijas pilnveides programmu ‘Veselības stacija. Es augu vesels!’, kurā paredzēts, ka vienas skolas piecu skolotāju komanda apgūst 1-3 moduļus par veselību, attiecībām, pubertāti, seksualitāti un citām tēmām. Vardarbības tēma publiski pieejamā programmas aprakstā gan nav īpaši izdalīta. Tāpat biedrība apmāca vadītājus nodarbību ciklam meitenēm ‘Bella’, kas paredzēts meitenēm atkarību profilaksei un no sociālā riska ģimenēm. Nodarbību ciklā iekļautas arī vardarbības tēmas.

SOS Bērnu ciematu asociācija ir izstrādājusi rekomendācijas vardarbīgas uzvedības profilaksei un korekcijai jauniešu dzīvojamās mājās un citās jauniešu uzturēšanās vietās.⁸⁷ Profilakses sadaļā iekļautas nodarbības par vardarbības cēloņiem, komunikāciju, noteikumiem, grupas dinamiku, nevardarbīgu konflikta risināšanu. Šī apmācības programma ietver vispārēju apmācību par savstarpējo jauniešu vardarbību, specifiski neaplūkojot profilakses veidus dažādiem vardarbības veidiem.

⁸³ <https://www.sosbernuciemati.lv/lv/apmacibas/apmacibas-audzuvecakiem>

⁸⁴ <https://www.stopitnow.org.uk/resources.htm>

⁸⁵ Wurtele, S.K. (2009) Preventing Sexual Abuse of Children in the Twenty-First Century: Preparing for Challenges and Opportunities, *Journal of Child Sexual Abuse*, 18:1, 1-18

⁸⁶ Hudson, K. (2018) Preventing child sexual abuse through education: the work of Stop it Now! Wales, *Journal of Sexual Aggression*, 24:1, 99-113

⁸⁷ <https://www.sosbernuciemati.lv/storage/333196de70f150486e0dd1f8c3c23a2c99e62ed6.pdf>

SOS Bērnu ciematu asociācija sadarbībā ar centru 'Dardedze' īsteno programmu 'Bēnam drošs un draudzīgs bērnudārzs'.⁸⁸ Programmas mērķis ir veidot pirmsskolas iestādes vidi bērnam drošu un draudzīgu un savlaicīgi atpazīstot un novēršot bērnu tiesību pārkāpumu riskus. Šī programma sastāv no četriem posmiem: centrs 'Dardedze' apmāca pirmsskolas izglītības iestāžu pārstāvjus Džimbās drošības programmas īstenošanai izglītības iestādē. SOS Bērnu ciematu asociācija tālāk īsteno pedagogu profesionālās kvalifikācijas pilnveides programmu un nodrošina Bērna novērojuma un riska izvērtējuma metodes īstenošanu, lai agrīni identificētu dažādus riskus un tos novērstu. Visbeidzot centrs 'Dardedze' izstrādā bērnu tiesību aizsardzības protokolu iestādē, kas veicina visiem iestādes darbiniekiem vienotu izpratni par bērnu tiesību īstenošanu, kā arī iestādē ir saskaņota rīcība problēmsituāciju atpazīšanai, ziņošanai un risināšanai.

Portāls www.drossinternets.lv speciālistiem piedāvā plašu izglītības atbalsta resursu klāstu par bērnu drošību internetā. Piemēram, portāla speciālisti ir izstrādājuši metodisko materiālu „Interneta atbildīga un droša lietošana”⁸⁹, rokasgrāmatu skolotājiem par drošību internetā⁹⁰, interaktīvo spēli par drošību internetā 'Pele, drošība un internets'.⁹¹ Tāpat portāls piedāvā mācību materiālus, tajā skaitā stundu plānus dažādu klašu grupām par sekstingu.⁹²

Portāls www.drossinternets.lv sadarbībā ar Valsts policiju ir izstrādājuši metodisko materiālu pirmsskolas un sākumskolas vecuma bērniem par bērnu drošību internetā.⁹³ Šī programma paredz interaktīvā veidā apmācīt bērnus par drošības zināšanām un prasmēm internetā. Apmācība ietver tādas tēmas kā 'Ko nedrīkst teikt svešiniekam?' 'Kad saukt palīgā pieaugušo, kam uzticies?' 'Kas internetā var būt mānīgs un kas var palīdzēt?'

2018. gadā izstrādāti ieteikumi **ārstniecības personām** vardarbības gadījumā, kuros cieš bērni, atpazīšanai.⁹⁴ Šie ieteikumi paredzēti kā palīglīdzeklis ārstniecības personām, lai norādītu uz pazīmēm, kas liecina par iespējamu vai jau pastrādātu vardarbību pret bērnu, un secīgu rīcību šādos gadījumos. Ieteikumi ietver pazīmes vecāku nolaidības jeb pamešana novārtā gadījumā, emocionālās vardarbības, fiziskās vardarbības un seksuālās vardarbības atpazīšanā. Ieteikumi arī iekļauj rīcības algoritmu, ja ārstniecības persona konstatē vardarbības pazīmes bērnam un jāziņo Valsts policijai.

Apkopojot, ir identificējami informatīvie un apmācību resursi speciālistiem, īpaši par bērnu drošību internetā. Centra 'Dardedze' īstenotā www.pasargabernu.lv programma piedāvā visaptverošāko primārās prevencijas apmācību programmu speciālistiem seksuālās vardarbības pret bērnu novēršanā. Apmācības programmai 'Bēnam drošs un draudzīgs bērnudārzs' ir liels potenciāls nodrošināt agrīnu bērnu aizsardzību no seksuālās vardarbības.

⁸⁸ <http://drosaberniba.lv/>

⁸⁹ Metodiskais materiāls „Interneta atbildīga un droša lietošana”
https://lpmc.lv/uploads/media/5.nodala_Macibu_metodes_un_pielikumi.pdf

⁹⁰ Drošība internetā. Rokasgrāmata skolotājiem. 1. papildinātais izdevums
<https://drossinternets.lv/uploads/materials/files/rokasgramata-drosiba-interneta.pdf>

⁹¹ Interaktīva spēle par drošību internetā 'Pele, drošība un internets'
https://drossinternets.lv/uploads/Sadala/Speles/speles_metodiskais_materials_sko.pdf

⁹² Stundu plāns 6.-9.klasēm: <https://drossinternets.lv/uploads/materials/files/stundu-plans-sextings-6-9kl.pdf>
Stundu plāns 8.-10.klasēm: <https://drossinternets.lv/uploads/materials/files/stundu-plans-sextings-attiec-8-12kl.pdf>

⁹³ <http://vp.gov.lv/supervaronis/>

⁹⁴ Ieteikumi ārstniecības personām vardarbības gadījumā, kuros cieš bērni, atpazīšanai.
http://www.vm.gov.lv/images/userfiles/Nozare/Ieteikumi_arstnp_vardab_atpaz_berniem_070818.pdf

5. Kopsavilkums

Šajā pārskatā tika izvērtēta prevencijas joma Latvijā bērnu aizsardzībai no seksuālas vardarbības. Lanzarotes konvencija Latvijai nosaka vairākas tiesību saistības šajā jomā. Tieslietu ministrijas izstrādātais Plāns nepilngadīgo aizsardzībai no noziedzīgiem nodarījumiem pret tikumību un dzimumneaizskaramību 2018.-2021.gadam ir šobrīd visaptverošākais politikas plānošanas dokuments seksuālas vardarbības pret bērnu novēršanā. Šis plāns paredz lielāku fokusu uz bērnu un jauniešu, speciālistu un varmāku mērķgrupām, bet uz vecāku, kopienas un potenciālo varmāku mērķgrupām tiek plānots fokusēties mazāk.

Pārskats rāda, ka bērnu un jauniešu mērķauditorija ir izplatītākā seksuālas vardarbības prevencijas mērķgrupa Latvijā. Šī tendence sakrīt ar plašāku seksuālas vardarbības prevencijas literatūru, kur galvenā uzmanība ir fokusēta uz bērnu un jauniešu zināšanu un prasmju pilnveidi vardarbības risku, situāciju atpazīšanā un rīcībā. Taču atšķirībā no citu valstu prakses, Latvijā šo primāro prevenciju galvenokārt nodrošina ārpus formālās izglītības sistēmas. Pārskatā secināts, ka seksuālā vardarbība ir margināla tēma dažādu izglītības līmeņu mācību programmu saturos. Latvijas gadījumā primāro prevenciju bērniem un jauniešiem galvenokārt nodrošina citas organizācijas, īpaši nevalstiskais sektors. Literatūrā Džimbass drošības programmas tipa apmācība pirmsskolas un sākumskolas vecuma bērniem, Resursu centra MARTA piedāvātais apmācību modelis jauniešiem tiek uzskatīti par izplatītākajiem primārās prevencijas rīkiem seksuālas vardarbības pret bērnu novēršanā.⁹⁵

Saskaņā ar vairāku sistemātisko pārskatu (angl.systematic review)⁹⁶ rezultātiem^{97,98} Džimbass drošības programmas tipa apmācība ir pierādīts kā viens no efektīvākajiem prevencijas rīkiem. Piemēram, *Cochrane*⁹⁹ savā pārskatā secināja, ka šāda veida programmas uzlabo bērnu paš aizsardzības prasmes un zināšanas un turklāt šīs prasmes un zināšanas pasargāt sevi no šīs vardarbības formas ir ilgnoturīgas.¹⁰⁰ Pārskatā¹⁰¹, analizējot 15 pētījumus par šāda veida programmas efektivitāti un pārskats¹⁰², kas analizējis 27 šādus pētījumus, arī secināja, ka šāda veida prevencijas programmas ir efektīvas bērnu zināšanu un prasmju veidošanā. Šis padziļinātās analīzes arī parādīja, ka programmai pieaug vēl lielāka efektivitāte bērnu prasmju un zināšanu veidošanā, ja programmā ir vairāk par četrām nodarbībām, kas ļauj labāk nostiprināt apgūtās prasmes/zināšanas; ja programmas laikā tiek vairākkārt atkārtoti svarīgi koncepti (piemēram, mans ķermenis pieder man); ja bērniem vairākkārt tiek dota iespēja aktīvi līdzdarboties un praktizēt apgūtos principus un prasmes; ja apmācība ir balstīta uz konkrētiem konceptiem (kas ir aizliegts), nevis abstraktām idejām (tiesības, sajūtas).

Līdz ar to jāsecina, ka Džimbass drošības programma šobrīd piedāvā pierādījumus balstītu efektīvāko primārās prevencijas programmu bērnu aizsardzībai no seksuālas

⁹⁵ Davis, M.K., Gidycz, C.A. (2000) Child Sexual Abuse Prevention Programs: A Meta-Analysis, *Journal of Clinical Child Psychology*, 29:2, 257-265

⁹⁶ Sistemātiski pārskati apkopo pētījumu, intervencu rezultātus noteiktā tēmā un sniedz augsta līmeņa pierādījumus par noteiktu intervencu/programmu efektivitāti. Šie pārskati arī sniedz augsta līmeņa pierādījumus balstītas rekomendācijas.

⁹⁷ Davis, M.K., Gidycz, C.A. (2000) Child Sexual Abuse Prevention Programs: A Meta-Analysis, *Journal of Clinical Child Psychology*, 29:2, 257-265

⁹⁸ Collin-Vézina, D., Daigneault, I., & Hébert, M. (2013). Lessons learned from child sexual abuse research: Prevalence, outcomes, and preventive strategies. *Child and adolescent psychiatry and mental health*, 7(1), 22.

⁹⁹ Prestižākais sistemātisko pārskatu veicējs.

¹⁰⁰ Walsh K, Zwi K, Woolfenden S, Shlonsky A. (2015) School-based education programmes for the prevention of child sexual abuse. *Cochrane Database of Systematic Reviews* 2015, Issue 4.

¹⁰¹ Zwi K. et al. (2007) School-based education programmes for the prevention of child sexual abuse.

Cochrane Database of Systematic Reviews, 3:1-37.

¹⁰² Davis, M.K., Gidycz, C.A. (2000) Child Sexual Abuse Prevention Programs: A Meta-Analysis, *Journal of Clinical Child Psychology*, 29:2, 257-265

vardarbības. Šāda veida programmai ir liels potenciāls efektīvas prevencijas īstenošanā. Šobrīd bērnu piekļuve šāda veida apmācībai nav vienlīdzīgi nodrošināta, bet atkarīga no centra 'Dardedzes' iespējām piesaistīt finansējumu programmas nodrošināšanā un skolu un vecāku izpratnes, intereses vai iespējām. Pilsoniskās sabiedrības, valsts un pašvaldību atbalsts ir nepieciešams, lai pēc iespējas vairāk bērniem būtu nodrošināta piekļuve šādai veida apmācībai.

Kā rāda citu pētījumu dati, šāda veida prevencijas programma ir ne tikai efektīva pirmsskolas un sākumskolas bērnu vidū, bet arī jauniešu apmācībā. Resursu centra MARTA piedāvātais apmācību modelis jauniešiem ir šādas prevencijas veida piemērs. Pētījumā, kas izvērtējis 69 pētījumus par vidusskolas vecuma jauniešiem, kuri saņēmuši šāda tipa apmācību, tika secināts, ka arī jauniešu vidū šāda programma ir efektīva zināšanu, attieksmes un prasmju uzlabošanā par seksuālās vardarbības novēršanu.¹⁰³ Līdz ar to jauniešu aktīva apmācība seksuālās vardarbības prevencijā ir arī pierādījumos balstīta efektīvāka primārās prevencijas programma jauniešu aizsardzībai no seksuālās vardarbības.

Pārskatā secināts, ka vecāku un speciālistu mērķgrupām ir veltīti mazāk preventīvie pasākumi nekā bērnu un jauniešu mērķgrupai. Šis secinājums ir skaidrojams ar izplatītu tendenci ne tikai Latvijas situācijā, bet plašākā kontekstā šīs vardarbības formas prevencijā izteikti paļauties uz bērnu zināšanām un prasmēm sevi pasargāt no seksuālās vardarbības. Šīs jomas pētnieki un eksperti tā vietā arvien vairāk aicina šo atbildības nastu noņemt tikai no bērnu pleciem un iekļaut arī pieaugošo (vecāki, speciālisti) atbildību nodrošināt no seksuālās vardarbības brīvu un drošu vidi bērniem. Tāpat šīs jomas eksperti aicina paplašināt šīs vardarbības prevencijas fokusu, kas ietver ne tikai potenciālos upurus, bet arī potenciālos varmākas un sociālos un apkārtējās vides faktoros, kas rada apstākļus seksuālās vardarbības uzvedības iespējamībai.^{104,105,106} Līdz ar to var secināt, ka Latvijas situācijā ir ne tikai jāveicina plašāka bērnu un jauniešu piekļuve primārās prevencijas programmām, bet arī jāattīsta prevencijas programmas arī citām mērķgrupām (piemēram, vecākiem, speciālistiem) kopienas līmenī.

¹⁰³ Anderson L.A., Whiston, S.C. (2005) Sexual assault education programs: A meta-analytic examination of their effectiveness. *Psychol Women Q*, 29:374–388.

¹⁰⁴ Wurtele, S.K. (2009) Preventing Sexual Abuse of Children in the Twenty- First Century: Preparing for Challenges and Opportunities, *Journal of Child Sexual Abuse*, 18:1, 1-18

¹⁰⁵ Kumar, A.K.S. et al. (2017) Ending violence in childhood: a global imperative, *Psychology, Health & Medicine*, 22:sup1, 1-16

¹⁰⁶ Davis, D.W. et al. (2013) Evaluation of an Innovative Tool for Child Sexual Abuse Education, *Journal of Child Sexual Abuse*, 22:4, 379-397

Atsauces

Anderson L.A., Whiston, S.C. (2005). Sexual assault education programs: A meta-analytic examination of their effectiveness. *Psychol Women Q*, 29:374–388.

Apmācības programma “Supervaroņi internetā!”, Valsts policija.

<http://vp.gov.lv/supervaronis/>

Audzināšanas darba konsultatīvā padome (2016). Ieteikumi Klases stundu programmas īstenošanai. Metodiskie ieteikumi. Valsts izglītības satura centra redakcija.

https://visc.gov.lv/audzinasana/dokumenti/metmat/ieteikumi_klases_st_progr_ist.pdf

Autisma centrs, Latvijas Autisma apvienība (2018). Pieaugšana. Rokasgrāmata vecākiem un speciālistiem, kuri risina jautājumu par autismu un pubertāti.

[http://www.autismsberniem.lv/userfiles/files/profesionaliem/PIEAU ANA %20AUTISMS %20UN%20PUBERT TE.pdf](http://www.autismsberniem.lv/userfiles/files/profesionaliem/PIEAU_ANA_%20AUTISMS%20UN%20PUBERT_TE.pdf)

Autisma Kabinets (BKUS). Autisms: ceļvedis vecākiem un aprūpētājiem pēc diagnozes uzstādīšanas.

http://www.autismsberniem.lv/userfiles/files/vecakiem_un_aprupetajiem/AST_celvedis_vecakiem_mlapa.pdf

Biedrība ‘Papardes zieds’. Padomi vecākiem. <http://papardeszieds.lv/padomi-vecakiem/>

Biedrība “Papardes zieds”. Nodarbības. <http://papardeszieds.lv/nodarbibas/>

Child sexual abuse prevention project “Stop it Now! Wales”.

<https://www.stopitnow.org.uk/resources.htm>

Collin-Vézina, D., Daigneault, I., & Hébert, M. (2013). Lessons learned from child sexual abuse research: Prevalence, outcomes, and preventive strategies. *Child and adolescent psychiatry and mental health*, 7(1), 22.

Davis, D.W. et al. (2013) Evaluation of an Innovative Tool for Child Sexual Abuse Education, *Journal of Child Sexual Abuse*, 22:4, 379-397

Davis, M.K., Gidycz, C.A. (2000). Child Sexual Abuse Prevention Programs: A Meta-Analysis, *Journal of Clinical Child Psychology*, 29:2, 257-265

Drošība internetā. Rokasgrāmata skolotājiem. 1.papildinātais izdevums

<https://drossinternets.lv/uploads/materials/files/rokasgramata-drosiba-interneta.pdf>

Džimbas drošības programma, Centrs “Dardedze”. www.dzimba.lv

Hudson, K. (2018) Preventing child sexual abuse through education: the work of Stop it Now! Wales, *Journal of Sexual Aggression*, 24:1, 99-113

IeM (2013). Bērnu noziedzības novēršanas un bērnu aizsardzības pret noziedzīgu nodarījumu pamatnostādnes 2013.-2019.gadam. <https://likumi.lv/doc.php?id=259219>

IeM (2016). Informatīvais ziņojums. “Bērnu noziedzības novēršanas un bērnu aizsardzības pret noziedzīgu nodarījumu pamatnostādņu 2013.–2019.gadam īstenošanas vidusposma (2013.–2015.gadā) novērtējums”

http://tap.mk.gov.lv/doc/2016_06/IeMinf_zin_270616.617.doc

Ieteikumi ārstniecības personām vardarbības gadījumu, kuros cieš bērni, atpazīšanai.

http://www.vm.gov.lv/images/userfiles/Nozare/Ieteikumi_arstnp_vardab_atpaz_berniem_070818.pdf

Interaktīva spēle par drošību internetā ‘Pele, drošība un internets

https://drossinternets.lv/uploads/Sadalas/Speles/speles_metodiskais_materials_sko.pdf

Valsts policijas interneta vietne www.manadrosiba.lv

IZM (2014). Izglītības attīstības pamatnostādnes 2014.-2020.gadam.
<https://m.likumi.lv/doc.php?id=266406>

IZM (2016). Jaunatnes politikas īstenošanas plānā 2016.–2020. gadam.
http://tap.mk.gov.lv/doc/2016_04/IZMpl_Jaunatne_150216.2905.docx

Kemshall, H., Moulden, H.M. (2017). Communicating about child sexual abuse with the public: learning the lessons from public awareness campaigns, *Journal of Sexual Aggression*, 23:2, 124-138

Kenny, M.C., Wurtele, S.K. (2012). Preventing Childhood Sexual Abuse: An Ecological Approach, *Journal of Child Sexual Abuse*, 21:4, 361-367

Kumar, A.K.S. et al. (2017) Ending violence in childhood: a global imperative, *Psychology, Health & Medicine*, 22:sup1, 1-16,

Kustība “Draudzīga skola”, VBTAI. http://www.bti.gov.lv/lat/draudziga_skola/

Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss: Latvijas Republikas likums.
<https://likumi.lv/doc.php?id=89648>

Latvijas Drošāka interneta centrs, portāls www.drossinternets.lv

LM (2019). Valsts programma bērna un ģimenes stāvokļa uzlabošanai 2019. gadam.
http://212.70.163.244/upload/Valsts_programma.pdf

Metodiskais materiāls „Interneta atbildīga un droša lietošana”.
https://lpmc.lv/uploads/media/5.nodalas_Macibu_metodes_un_pielikumi.pdf.

Ministru kabineta noteikumi Nr. 716 “Noteikumi par valsts pirmsskolas izglītības vadlīnijām un pirmsskolas izglītības programmu paraugiem.” <https://likumi.lv/ta/id/303371-noteikumi-par-valsts-pirmsskolas-izglitibas-vadlinijam-un-pirmsskolas-izglitibas-programmu-paraugiem>

Ministru kabineta noteikumi Nr. 747 “Noteikumi par valsts pamatzglītības standartu un pamatzglītības programmu paraugiem.” <https://m.likumi.lv/doc.php?id=303768>

Ministru kabineta noteikumi Nr.1338 “Kārtība, kādā nodrošināma izglītojamo drošība izglītības iestādēs un to organizētajos pasākumos”. <https://likumi.lv/doc.php?id=201106>

Ministru kabineta noteikumu projekts „Noteikumi par valsts vispārējās vidējās izglītības standartu un vispārējās vidējās izglītības programmu paraugiem”.
<https://izm.gov.lv/lv/sabiedribas-lidzdaliba/sabiedriskajai-apsriesanai-nodotie-normativo-aktu-projekti/3489-noteikumi-par-valsts-visparejas-videjas-izglitibas-standartu-un-visparejas-videjas-izglitibas-programmu-paraugiem>

Olafson, E. (2011). Child Sexual Abuse: Demography, Impact, and Interventions, *Journal of Child & Adolescent Trauma*, 4:1, 8-21

Palīgs vecākiem, Centrs “Dardedze”. <http://paligsvecakiem.lv/>

Par Eiropas Padomes Konvenciju par bērnu aizsardzību pret seksuālu izmantošanu un seksuālu vardarbību. <https://likumi.lv/doc.php?id=267200>

Par Konvencijas par bērna tiesībām papildu protokolu par tirdzniecību ar bērniem, bērna prostitūciju un bērna pornogrāfiju. <https://likumi.lv/doc.php?id=127665>

Portāls www.mammamuntetiem.lv (2013). Kā nosargāt sava bērna dzīvību. Ģimenes portāla www.mammamuntetiem.lv drošības grāmata.
[http://www.vm.gov.lv/images/userfiles/ka_nosargat_sava_berna_dzivibu_21\(1\).pdf](http://www.vm.gov.lv/images/userfiles/ka_nosargat_sava_berna_dzivibu_21(1).pdf)

Programma “Bērnam drošs un draudzīgs bērnudārzs”. Zināšanu platforma, Centrs “Dardedze”. <http://drosaberniba.lv/>

Programma “Drosme Draudzēties”, Centrs “Dardedze”. <http://www.centrsdardedze.lv/lv/pakalpojumi/berniem-1/drosme-draudzeties>

Programma “Drosme Draudzēties”, Centrs “Dardedze”. www.drosmedraudzeties.lv

Pullins, L.G., Jones, J. (2006) Parental Knowledge of Child Sexual Abuse Symptoms, Journal of Child Sexual Abuse, 15:4, 1-18

Putniņa A, Linde Z. (2011). Mazu bērnu tiesību aizsardzības situācijas izvērtējums. Rīga: Centrs ‘Dardedze’.
http://www.centrsdardedze.lv/data/kampanas/Zinojums_NodibDardedze_Apr2012.pdf

Putniņa, A. (2011). Pārskats par Latvijas iedzīvotāju reproduktīvo veselību (2003-2011).
http://papardeszieds.lv/wp-content/uploads/2017/02/311_Papardeszieds_WEB.compressed.pdf

Putniņa, A. (2018). Vardarbības novēršanas politika Latvijā. Analītisks pārskats. Projekts „Stiprinot ģimenes, kopienas un attiecības: antropoloģiska pieeja vardarbības izpētē”. [Nepublicēti dati].

Putniņa, A., Skrastiņa, A (2018). Situation analysis of child maltreatment prevention in Latvia. WHO. http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0020/361451/child-maltreatment-prevention-latvia-2018.pdf?ua=1

Resursu centrs MARTA. Jauniešu programma. <http://www.marta.lv/marta-darbiba/jauniesu-projekti>

Saeima (1998). Bērnu tiesību aizsardzības likums. <https://likumi.lv/doc.php?id=49096>

Saeima (1999). Izglītības likums. <https://likumi.lv/ta/id/50759-izglitibas-likums>

SAFEGE Baltija (2018). Ģimenes valsts politikas pamatnostādņu 2011. – 2017.gadam ex–post novērtējums. http://www.lm.gov.lv/upload/GIMENE_GALA_formatets_FINAL_PDF.pdf

SIA OutLoud (2011). Vesels un drošs. Atbalsta materiāls bērnu vecākiem un skolotājiem. Interaktīvi par veselības un cilvēkdrošības jautājumiem pirmsskolā un sākumskolā. Valsts izglītības satura centra redakcija
https://visc.gov.lv/vispizglitiba/saturs/dokumenti/metmat/vesels_un_dross.pdf

SIA OutLoud (2013). Īsi stāsti drošai dienai: sociālie stāsti par veselību un drošību 7.-9. klasē: metodiskais materiāls skolotājiem. Valsts izglītības satura centra redakcija.
https://visc.gov.lv/vispizglitiba/saturs/dokumenti/metmat/isi_stasti_dr_dienai/met_mat_s_kolotajiem.pdf

SOS Bērnu ciematu asociācija (2015). Apmācības jauniešu vardarbīgas uzvedības profilaksei un korekcijai.
<https://www.sosbernuciemati.lv/storage/333196de70f150486eodd1f8c3c23a2c99e62ed6.pdf>

SOS Bērnu ciematu asociācija, apmācības.
<https://www.sosbernuciemati.lv/lv/apmacibas/apmacibas-audzuvecakiem>

SPKC. Bērnu drošība. <https://www.spkc.gov.lv/lv/tavai-veselibai/traumatisms/bernu-drosiba1>

The Council of Europe (2014). Campaign to stop sexual violence against children.
https://www.coe.int/t/dg3/children/iin5/default_en.asp

TM (2018). Plāns nepilngadīgo aizsardzībai no noziedzīgiem nodarījumiem pret tikumību un dzimumneaizskaramību 2018.-2021.gadam.
http://tap.mk.gov.lv/doc/2018_o8/TMP1_160818_dzimumnoz.858.doc

Uzvediba.lv. Izglītojoša spēle “Nosargāt internetā”.

<http://www.uzvediba.lv/metodologija/nosargat-interneta/>

Valsts Policija (2019). Pārskats par nepilngadīgo noziedzības stāvokli, noziedzīgos nodarījumos cietušajiem bērniem un noziedzības novēršanas problēmām 2018. gada 12 mēnešos. <http://www.vp.gov.lv/?id=305&said=305&rsd=1>

Valsts policija. Dažādas publikācijas par darba rezultātiem. <http://www.vp.gov.lv/?id=305>

Vardarbības novēršanas plāns Baldones vidusskolā. https://www.baldonesvsk.lv/wp-content/uploads/2014/04/VARDARBBAS-plns-Nr1-3_2013.pdf

Vardarbības novēršanas plāns Jēkabpils pamatskolā. <http://jekabpils-pamatskola.lv/lv/dokumenti-48401/ieksheejaas-kaartiibas-noteikumi-63959/vardarbiibas-noveershanas-plaans-66161>

Vardarbības novēršanas plāns Sēlijas Sporta skolā. http://www.viesite.lv/wp-content/uploads/2018/10/Ricibas_plans_vardarbibas_noversanai.pdf

VBTAI. Kas ir seksuāla vardarbība pret bērnu?

http://www.bti.gov.lv/in_site/tools/download.php?file=files/text/M%C4%81jaslapai_sex_vr_d.doc

VISC (2011). Sociālās zinības 1.–4. klasei. Mācību priekšmeta programmas paraugs speciālo izglītības programmu īstenošanai.

https://visc.gov.lv/specizglitiba/dokumenti/programmas/soczinibas_1_4_spec.pdf

VISC (2011). Sociālās zinības 5.–9. klasei. Mācību priekšmeta programmas paraugs speciālo izglītības programmu īstenošanai.

https://visc.gov.lv/specizglitiba/dokumenti/programmas/soczinibas_5_9_spec.pdf

VISC (2012). Integrētās mācību programmas sešgadīgiem bērniem paraugs

https://visc.gov.lv/vispizglitiba/saturs/dokumenti/programmas/pirmsskolai/int_macpr_6ga_d.pdf

VISC (2012). Pirmsskolas izglītības mācību satura programmas paraugs.

https://visc.gov.lv/vispizglitiba/saturs/dokumenti/programmas/pirmsskolai/pirmssk_izgl_mac_programma.pdf

VISC (2013). Veselības izglītība vispārējā vidējā un profesionālajā izglītībā. Metodiskais materiāls.

https://visc.gov.lv/vispizglitiba/saturs/dokumenti/metmat/veselibas_izglitiba_vispvid_un_profizgl.pdf

VISC (2014). Vispārējās vidējās izglītības mācību priekšmeta “Psiholoģija” programmas paraugs.

<https://visc.gov.lv/vispizglitiba/saturs/dokumenti/programmas/vidskolai/psihologija.pdf>

VISC (2014). Vispārējās vidējās izglītības mācību priekšmeta “Veselības mācība” programmas paraugs.

https://visc.gov.lv/vispizglitiba/saturs/dokumenti/programmas/vidskolai/veselibas_maciba.pdf

VISC (2016). Klases stundu programmas paraugs. Metodiskais līdzeklis

https://visc.gov.lv/audzinasana/dokumenti/metmat/klases_stundu_progr_%20paraug.pdf

VISC (n/a). Sociālās zinības 1.–9. klasei. Pamatizglītības mācību priekšmeta programmas paraugs.

<https://visc.gov.lv/vispizglitiba/saturs/dokumenti/programmas/pamskolai/soczin.pdf>

VISC (n/a). Sociālās zinības 1.-9.klasēm. Mācību priekšmeta programmas paraugs speciālās pamatzglītības programmu īstenošanai izglītojamiem ar smagiem garīgās attīstības

traucējumiem vai vairākiem smagiem attīstības traucējumiem (izglītības programmas stundu plāna 1.variants). https://visc.gov.lv/specizglitiba/dokumenti/programmas/smag/soczin1-9_spec_smag.pdf

VM (2014). Sabiedrības veselības pamatnostādnes 2014.–2020. gadam. <http://polsis.mk.gov.lv/documents/4965>

Walsh K, Zwi K, Woolfenden S, Shlonsky A. (2015). School-based education programmes for the prevention of child sexual abuse. Cochrane Database of Systematic Reviews 2015, Issue 4.

Walsh, K. et al. (2012). Mother–Child Communication about Sexual Abuse Prevention, Journal of Child Sexual Abuse, 21:4, 399-421

Whitaker, D.J., et al. (2008). Risk factors for the perpetration of child sexual abuse: A review and meta-analysis. Child abuse & neglect, 32.5: 529-548

World Health Organization & International Society for Prevention of Child Abuse and Neglect (2006). Preventing child maltreatment: A guide to taking action and generating evidence. www.who.int/violence_injury_prevention/publications/violence/child_maltreatment/en/index.html

World Health Organization (2014). Global status report on violence prevention. https://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/status_report/2014/en/

Wurtele, S.K., (2009). Preventing Sexual Abuse of Children in the Twenty-First Century: Preparing for Challenges and Opportunities, Journal of Child Sexual Abuse, 18:1,1-18

Zeuthen, K., Hagelskjær, M. (2013). Prevention of Child Sexual Abuse: Analysis and Discussion of the Field, Journal of Child Sexual Abuse, 22:6, 742-760

Zwi K. et al. (2007). School-based education programmes for the prevention of child sexual abuse. Cochrane Database of Systematic Reviews, 3:1–37.